

ՀԱՅՐԵՆԻՔ

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ
Նախաձեռնող Մարմին

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ

2020, 3-րորդ Տարի Երկուշաբթի 01 Յունիս 2020 - Թիւ 19

ՀԱՅՐԵՆԻՔ - ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ
Նախաձեռնող Մարմին

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ

2020, 3-րորդ Տարի
Երկուշաբթի 01 Յունիս 2020 - Թիւ 19/01

Հրատարակչութիւն՝

Արեւմտեան Հայաստանի Ռազմավարական Հետազոտութեանց Կեդրոնի

Հետադարձ կապ
info@warmeniagov.com

www.warmeniagov.com

ՀԱՅՐԵՆԻՔ - ԱՐԵՎՍԱԿԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ
Նախաձեռնող Մարմին

ՊԱՇՏՕՆԱԹԵՐԹ

2020, 3-րդրդ Տարի
Երկուշաբթի 01 Յունիս 2020 - Թիւ 19/01

Հրատարակչութիւն՝

Արեւմտեան Հայաստանի Ռազմավարական Հետազոտութեանց Կեդրոնի

Հետադարձ կապ
info@warmeniagov.com

ԲՈՎԱՆՂԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԹԱԿ 02

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՐԹԱԿ 06

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԱՐԹԱԿ 12

ԱՐԵՎՄՏԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄՏԱԽՈՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ 20

ԱՐԵՎԻԿԱԿԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՈՒՋՄԱԿԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՂՈՐՆ
STRATEGIC RESEARCH CENTER OF WESTERN ARMENIA
مركز أرمينيا الغربية للبحوث الإستراتيجية

2020, 3-րորդ Տարի Երկուշաբթի 01 Յունիս 2020 - Թիւ 19/01

ԱՐԵՄՏԱՀԱՅ 3-րդ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐ

21-22 ՆՈՅՏԵՄԲԵՐ 2020

ՍԵՒՐԻ ԴԱՇՆԱԳԻՐԻ ԵՆ ՈՒՒՍՈՆԵԱՆ ԻՐԱՒԱՐԱՐ ՎՃԻՈՒ 100 ԱՄԵԱԿՆԵՐՈՒ ԱՌԹԻ

ԱՐԵՄՏԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ-Ի

Համահայկական ընտրութիւնները տեղի կ'ունենան մինչեւ 22 Նոյեմբեր 2020

Հայոց ցեղասպանութեան եւ տարագրութեան որպէս արդիւնք անարդարութեան մը վերացումի ժամը հասած է: Բոլոր պայմանները կան, որ արեւմտահայը վերահասատէ իր իրաւունքը իր հողային պահանջատիրութեան, մէկանգամընդմիջտ վերադարձնելու համար իրաւունքը իր իրաւատիրոջ արեւմտահայ ժողովուրդին:

Կարնեցին, վանեցին, տիգրանակերտցին, այնթապցին, մարաշցին, գէյթունցին եւ բոլոր մեր քաղաքներու եւ գիւղերու բնակիչները իրաւունք ունին պահանջելու իրենց իրաւունքի վերադարձուիլը իրենց: Ցեղասպանութենէն ետք մեր կուսակցութիւնները, հայրենակցական միութիւնները եւ մեր ազգի բաղկացուցիչ բոլոր միութիւնները մեծ գործ կատարած են հայ մարդուն տալու արժանապատիւ կեանք, հոգ չէ թէ իր բնօրրանէն հեռու: Պահած են վարժարաններ, եկեղեցիներ, միութիւններ, մամուլ: Կատարած են հսկայ աշխատանք: Փառք ու պատիւ իրենց կատարած գործին: Հասած է ժամը, որ վերջին ճիգով մը հայ մարդը իր իրաւունքը վերահասատատէ որպէս Արեւմտեան Հայաստանի եւ Կիլիկիայի բնիկ ժողովուրդ ու վերադառնալու իր երկիրը: (Մանրամասնութիւնները էջ 8)

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԵՄՏԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ-Ի Նախաձեռնող մարմինի ստեղծման մասին - 30 Ապրիլ 2020 (էջ 2)

ԿՈՉ ՀԱՄԱՅՆ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ

ԱՐԵՄՏԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ-Ի Համահայկական ընտրութիւնները մասին - 11 Մայիս 2020 (էջ 3)

ԱՐԵՄՏԱՀԱՅ 3-րդ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐ

21-22 ՆՈՅՏԵՄԲԵՐ 2020

ՍԵՒՐԻ ԴԱՇՆԱԳԻՐԻ ԵՆ ՈՒՒՍՈՆԵԱՆ ԻՐԱՒԱՐԱՐ ՎՃԻՈՒ 100 ԱՄԵԱԿՆԵՐՈՒ ԱՌԹԻ

ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԿՈՉ ՀԱՄԱՅՆ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ

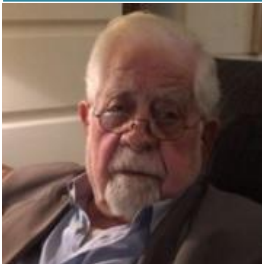
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՐԹԱԿ

ՄՈՐՄՈՔԻ ՑԱԲԱՏԱՆԶ ԵՒ ԱՓՈՍՍԱԼԻ ՀԱՐՑԱԴՐՈՒՄՆԵՐ ՍԵՐԹ Գ. ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ

Այ բաւական է՝ մենքզմեզ գտնենք, Համահայկական դրօշը իսկոյն վեր առնենք: Ուղիղ մէկ դար ոչինչ արեցինք, Արեւմուտքի խօսքին սպասեցինք: Ո՞րն է ճշգրիտ ու կշռադատ պատասխանը՝ լոկ բարոյական ճանաչո՞ւմ՝ թէ հողային պահանջատիրութիւն-պայքարը: (էջ 6)

ՏԱՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱՏԻՊ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆ ՍԸ

(էջ 20)

Տիալեքթիքայի եւ Բնագանցականի Միջեւ Ո՞րն է Յաջորդ Քայլը Վիգեն Թոսունեան

Քարծր բանականութիւն ունեցող մարդը պէտք է մնացեալ մարդոցմէ աւելի հոգ տանի ճշմարտութեան:

Արիսթոթէլ, Ք.Ա. Դ.դարու յոյն փիլիսոփայ

(էջ 10)

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԵՄՏԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ-Ի Նախաձեռնող մարմինի ստեղծման մասին - 30 Ապրիլ 2020

Յարգարժան հայրենակիցներ,

Սոյն Հաղորդագրութեան ներքոյ ստորագրեալներս, այսօր՝ 2020 թուականի Ապրիլ 30-ին՝ պաշտօնապէս կը յայտարարենք, ԱՐԵՄՏԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ-ի Նախաձեռնող Մարմինի հիմնադրումը:

19 Յունուար 1920-ին միջազգային ճանաչում ստացած ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ-ը փաստացի եւ անբեկանելի կատարուած իրողութիւն է, զոր կեանքի կոչելն ու զայն որպէս իրաւականօրէն շարունակուող պետութիւն վերականգնելը իւրաքանչիւր հայի պարտականութիւնն է:

2020 թուականը գրաւեալ Արեւմտեան Հայաստանի (Հայաստան Պետութեան) միջազգային ճանաչումով օժտուած շարք մը իրաւունքներու 100 ամեակի տարին է, նաեւ այդ իրաւունքները կեանքի կոչելու եւ իրականացնելու գործընթացին մեկնարկ տալու տարին է:

Աշխարհաքաղաքական եւ միջազգային գետնի վրայ տեղի ունեցող պատմական անցուդարձները ոսկեայ առիթ կը հանդիսանան մեր ազգային իրաւունքները իրականացնելու ճանապարհին, եթէ մենք զայն օգտագործենք ազգային եւ քաղաքական բարձր գիտակցութեամբ, եւ օրինական ու միջազգային օրէնքի կողմէ ընդունուած աշխատելակերպով:

Միջազգային աստեաններուն հետ գործակցութեան մտնելու համար, Արեւմտահայութիւնը կարիքն ունի հանդէս գալու միջազգային համապատասխան օրենքին ենթակայ (subject) կարգավիճակով, որ պէտք է վայելէ ՄԻԱԿ ԵՒ ԼԻԱԶՕԻՐ ըլլալու հանգամանքը:

Մեկնելով վերոնշեալ իրողութենէն, ներկայ հանգրուանին ԱՐԵՄՏԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ-ի Նախաձեռնող Մարմինի միակ առաքելութիւնը պիտի ըլլայ, 2020-ի ընթացքին ստեղծել Աշխարհասփիւռ Արեւմտահայութեան ներկայացուցչական միակ եւ լիազօր մարմինը՝ օրինական եւ միջազգային չափանիշներով կազմակերպուած համահայկական ընտրութիւններու միջոցով:

Ընտրական օրէնքի մշակման նպատակով տեղի պիտի ունենան լայնածաւալ խորհրդակցութիւններ ազգային, քաղաքական, հայրենակցական, հոգեւոր,

մասնագիտական եւ այլ հայկական կազմակերպութիւններու, միութիւններու եւ հիմնարկներու հետ: Նաեւ օրինակներ վերցնելով այլ ժողովուրդներու փորձառութիւնները, որոնք յաջողած են նման ներկայացուցչական մարմին մը ստեղծել եւ ընդունուած են միջազգային ընտանիքին կողմէ:

Արեւմտահայութեան ազգային միակ եւ լիազօր ընտրուած մարմինը կը դառնայ միակ իրաւասու մարմինը, որ կրնայ խօսիլ եւ հանդէս գալ Արեւմտահայութեան անունով, նաեւ կառուցել եւ վերահսկել Արեւմտան Հայաստանի պետա-

կանութիւնն ու պետական կառոյցը, ըստ գրաւեալ հայրենիքի ազատագրման քաղաքական գործընթացի զարգացման եւ անհրաժեշտութեան:

Այս ձեւով է միայն, որ 19 Յունուար 1920-ին միջազգային ճանաչում ստացած Հայաստան Պետութեան իրաւականօրէն շարունակող պետութիւնը կը դառնայ օրինական եւ հաւաքական կամքի ճշմարիտ ներկայացուցիչը, եւ միւս կողմէ՝ ընդունելի միջազգային աստեաններուն դիմաց:

Սոյն խորհուրդին կրնան միանալ անխտիր բոլոր ազնիւ, անկեղծ եւ պատասխանատուութիւն ստանցնելու պատրաստակամ արեւմտահայերը:

Յարգանօք,

ԱՐԵՄՏԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ-Ի

Նախաձեռնող Մարմինի

Գառնիկ Վահագնի Սարգիսեան	(Սուրիա)
Ռոպէր Սիւլահեան	(Սուրիա)
Վիգէն Թոսունեան	(Լիբանան)
Կարօ Արմէնեան	(ԱՄՆ)
Մովսէս Նաճարեան	(Սուրիա)
Վազգէն Սիւլեան	(Լիբանան)
Յակոբ Քէօշկէրեան	(Լիբանան)
Սամվէլ Կուցանեան	(Հայաստան)
Վաչէ Ակոբեան	(Լիբանան)
Սաթենիկ Աբգարեան	(Եգիպտոս)
Ատրինէ Ավագեան	(Հայաստան)
Կայանէ Ավագեան	(Հայաստան)
Վահրամ Քէօշկէրեան	(Գանատա)
Հրանթ Քէօշկէրեան	(Գանատա)
Ժաք Սահակեան	(Պուլկարիա)
Արա Աշճեան	(Իրաք)
Արաքել Սուվալեան	(Սուրիա)
Էլի Ավագիմեան	(Սուրիա)
Եւ այլեր...	

30 Ապրիլ 2020

ԿՈՉ ՀԱՄԱՅՆ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ-ի Համահայկական ընտրութիւնները մասին - 11 Մայիս 2020

19 Յունուար 1920 թուականին, Փարիզի խաղաղութան վեհաժողովի որոշումով ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ վերջապէս իր ստացած միջազգային փաստացի (De facto) ճանաչումին հիման վրայ ճիշդ 100 տարի առաջ ալ 11 Մայիս 1920 թուականին ան ստացաւ միջազգային իրաւական (De jure) ճանաչում, Սան Ռէմոյի մէջ դաշնակից այլ պետութիւններու կողքին որպէս ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ստորագրելով Սեւրի խաղաղութան դաշնագիրը: Թիւրքիան իր հերթին զայն ստորագրեց 10 Օգոստոս 1920-ին:

26-27 Ապրիլ 1920-ին՝ աշխարհի 27 պետութիւններ, ներառեալ թիւրքիան, պաշտօնական հայցերով Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներուն յանձնարարած էին իրաւարար վճիռ կայացնելու՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ եւ Թիւրքիոյ միջեւ սահմանագծունը իրականացնելու համար: Նախագահ Ուիլսոնը այդ վճիռը հրապարակեց 22 Նոյեմբեր 1920-ին եւ զայն դրոշմեց ու օրինականացուց Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու գերագոյն կնիքով:

23 Նոյեմբեր 1920-ին, իրաւարար վճիռի սահմանած ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ տարածքները պէտք է յանձնուէին Պօղոս Նուպար փաշայի գլխաւորած Հայաստան Պետութեան Կառավարութեան: Այն՝ ինչը տեղի չունեցաւ մեր բոլորին յայտնի պատճառներով: Ընդհակառակը, Աթաթիւրքի գլխաւորած զինեալ ջոկատները բռնութեամբ անմիջական իշխանութիւն հաստատեցին ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ տարածքներուն վրայ, ինչը ըստ Հաագայի ցամաքային պատե-րագմներու 4-րդ պայմանադրութեան 3-րդ մասի 42-րդ յօդուածին՝ միջազգային օրէնքով ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ տարածքները կ'որակուին որպէս գրաւեալ, 1920 թ.-ի Նոյեմբեր 23-էն մինչեւ այսօր:

Իմանալով, որ պետութիւններու միջազգային ճանաչումները, ինչպէս եւ իրաւարար վճիռները անբեկանելի եւ անժամանցելի են՝ այսինքն տակաւին ուժի մէջ են, կը մնայ իմանալ որ տարագրեալ Արեւմտահայութիւնը իրաւունք ունի իր ազգային իրաւունքներուն տէր կանգնելու եւ միջազգային ատենաներուն դիմաց հանդէս գալու որպէս ինքնիշխան ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ իրաւականօրէն շարունակող պետութեան իսկական տէրը, օգտուելով ՄԱԿ-ի հիմնադիր սկզբունքներով երաշխաւորուած ազգային ազատագրութեան իրաւունքներէն: Սակայն միջազգային օրէնքն ունի իր կարգն ու պայմանները՝ որոնց համա-պատասխան միայն տարագրեալ Արեւմտահայութիւնը կրնայ ներկայանալ միջազգային ատենաներուն դիմաց: Այդ կարգի եւ պայմաններու առաջիններէն է՝ ներկայանալ Միջազգային Իրաւունքին Ենթակայ (subject) կարգավիճակով:

Նման կարգավիճակը կը նշանակէ ունենալ ներկայացուցչական ընտրուած եւ լիազօրուած ազգային մարմին մը, որ պէտք է կազմուի տարագրեալ Արեւմտահայութեան նախաձեռնութեամբ եւ հաւաքական ազատ ու ժողովրդավարական կամքով, եւ ոչ թէ հատուածային կամ

ինքնակոչ կազմակերպութիւններու, մարմիններու կամ կուսակցութիւններու միջոցով:

Այս իրողութիւնը ազատ կամ նախասիրական ու կամայական ընտրանք մը չէ՝ այլ պարտադիր պատմական հրամայական անհրաժեշտութիւն մը, անխուսափելի եւ անըրջանցելի՝ եթէ Արեւմտահայութիւնը կը գիտակցի իր տարագրեալի իրա-վիճակն ու տակաւին մոռացութեան չէ տուած Արեւմտան Հայաստանը: Իսկ մոռացումը կը յանգի համայն տարագիր Արեւմտահայութեան համակողմանի նահանջին՝ աստիճանաբար եւ անզգալաբար. ինչը համազօր է ինքնացեղասպա-նութեան՝ ամբողջացնելով 1915 թուի Հայասպանութիւնը...:

Այսօր ճշմարտութեան պահը հասած է: Տարագիր Արեւմտահայութիւնը այլեւս չի կրնար անտարբեր մնալ իր իսկ գոյութեան հիմնախնդիրին նկատմամբ: Ան այսօր կը գտնուի պատմական պատասխանատուութեան դէմ յանդիման: Կամ կ'որոշէ հաւաքական յանձնառութեամբ պաշտպանել իր ազգային իրաւունքները՝ կամ ալ կ'ընտրէ ինքնացեղասպանութիւնը:

* * *

1917 թուականի Մայիսին, ցեղասպանութենէն մազապուրծ փրկուած Արեւմտահայութեան իրավիճակն ու հայրենիք վերադարձաւու հիմնախնդիրները քննարկելու նպատակով, Երեւանի մէջ գումարուեցաւ «Արեւմտահայ առաջին համագումար»-ը Պօղոս Նուպարի գլխաւորութեամբ եւ Զօր. Անդրանիկի ներկայութեամբ:

1919 թուականի Փետրուար 6-էն մինչեւ 13-ը, կրկին Երեւանի մէջ գումարուեցաւ «Արեւմտահայ 2-րդ համագումար»-ը: Համագումարի օրակարգը հետեւեալն էր.

1. Արեւմտեան Հայաստանի գաղթական Հայութեան քաղա-քական նպատակներու ձեւակերպումը, եւ արտայայտութիւնը:
2. Արեւմտեան Հայաստանի գաղթական հայութեան վերադարձի խնդիրն ու կազմակերպումը:
3. Արեւմտեան Հայաստանի գաղթական Հայութեան ներկայացուցչական եւ հաշուեյարդար կոմիտէի ընտրութիւնը:

Այս անգամ համագումարի հրաւերի կոչը կատարուեցաւ՝ Երեւանի քաղաքական խորհրդարանին կողմէ ընտրուած «համագումարի կազմակերպիչ կոմիտէ»-ի որոշումով, եւ ոչ թէ Արեւմտահայութեան կամքի արտայայտութեամբ: 2-րդ համագումարի օրակարգը համոզիչ էր, բայց արդիւնքները լրիւ տարբեր էին: Պօղոս Նուպար փաշան եւ Զօր. Անդրանիկը բացակայ էին թէ՛ կազմակերպողներու եւ թէ՛ մասնակիցներու ցանկէն: Հետեւաբար ան ձախողեցաւ:

Այդ թուականէն անդին, «Տարագիր Արեւմտահայութեան

համագումար» մը եւս կայացնելու նպատակով տեղի ունեցան կարգ մը փորձեր, բայց լրջագոյնը հանդիսացաւ ՏԱՀՔ-ի (Տարագիր Արեւմտահայութեան Համաշխարհային Քոնկրես-ի) ծրագիրը: Այդ ծրագրի նպատակն էր՝ ստեղծել տարագիր Արեւմտահայութեան կեդրոնական ներկայացուցչական (ընտրովի) եւ միակ լիազօր մարմինը, անոր տալ միջազգային իրաւական անձնաւորութեան կարգավիճակ (personne juridique internationale), որպէսզի դառնայ Միջազգային Իրաւունքին Ենթակայ Մարմին (sujet) մը, եւ միջազգային ատենաներուն դիմէ՝ տարագիր արեւմտահայութիւնը ներկայացնելով իրաւականօրէն:

Այս ծրագրի պարագլուխներն էին՝ Վահէ Վահեան, Գալուստ Խանեան, բժիշկ Ռոպէր Ճեպեճեան, Մեթր Գասպար Տէրտէրեան, Մեթր Դոկտ. Ռուբէն Պօղոսեան, Վարուժան Սալաթեան, սրտաբան բժիշկ եւ բանաստեղծ Գէորգ Թեմիզեան, պատմագէտ Դոկտ. Ազապի Նասիպեան, պատմագէտ Դոկտ. Արթիւր Պէլլերեան, Դոկտ. Բրոնք. Ժիրայր Խաչատուրեան, Բրոնք. Խաչատուր Փիլիկեան, թատերագէտ Շեքսպիրագէտ Յովհաննէս Փիլիկեան, ջրաէլեկտրագէտ Մարթոյեան, Դոկտ. Բրոնք. Արամայիս Միրզախանեան, Դոկտ. Երուանդ Քասունի, Գէորգ Աճեմեան, Արմէն Դարեան, Անդրանիկ Արարատ, Լեւոն Վարդան, Դոկտ. Գէորգ Եազըճեան, Դոկտ. Մինաս Գօճայեան, Գեղարդ կայքէջի տնօրէն խմբագիր Տիգրան Աբրահամեան եւ ուրիշներ:

ՏԱՀՔ-ի ծրագիրը որդեգրեցին՝ Լիբանանահայ Գրական Շրջանակը, Հալէպի Ուրֆայի Վերածնունդ Մշակութային Միութիւնը, Թեհրանահայ Գրական Շրջանակը եւ Ֆրանսայի ԺԱՖ-ը (Jeunesse Armenienne de France):

ՏԱՀՔ-ի զուտ իրաւական հարցերու եւ դրոյթներու բանաձեւումներն ու սկզբունքները 20-րդ դարու վերջին երեք տասնամեակներուն ընթացքին հետեւողականօրէն բացատրուեցան, լուսաբանուեցան ու մեկնաբանուեցան Հալէպի, Դամասկոսի, Նիկոսիոյ եւ Փարիզի մէջ, 100-է աւելի յօդուածներով, տասնեակ դասախօսութիւններով, բազմաթիւ հրապարակային քննարկումներով, եւ 10-է աւելի մասնագիտական հատորներով եւ գրքոյկներով:

Այս բոլորով հանդերձ, նոյնիսկ կարելի չեղաւ կազմել նախաձեռնող յանձնախումբ մը կամ կոմիտէ մը, ակնկալելով Արեւմտահայութեան բոլոր քաղաքական հոսանքներու մասնակցութեան, որպէսզի համահայկականօրէն ձեռնարկուէր այս սուրբ գործը:

* * *

Այս բոլորի լոյսին տակ, եւ մեկնելով այն իրողութենէն, որ Միջազգային Իրաւունքը նախապայման կը նկատէ Արեւմտահայ բեկորներու միասնական ժողովուրդի մը կարգավիճակն ունենալը, որուն շնորհիւ միայն կրնան իրաւականօրէն պահանջատէր ներկայանալ Հայ Հողային Դատին, անգամ մը եւս, եւ թերեւս վերջին հնարաւոր անգամի մը համար, որոշեցինք նախաձեռնութեան պատասխանատուութիւնը վերցնել եւ տարագիր Արեւմտահայութիւնը հրաւիրել՝ միասնական ժողովրդավարութեան պատասխանատու ոգիով ծնունդ տալու տարագիր Արեւմտահայութեան ընտրովի եւ միակ լիազօր

մարմինին, զոր իրականացնելու նպատակով կը յայտարարենք հետեւեալը.

1. Բազմակողմանի քննարկումներու եւ խորհրդակցութիւններու հիման վրայ, որոշեցինք «ԱՐԵՄՏԱԿԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ» անուանումը վերապահել ընտրութիւններու միջոցով ծնունդ առնելիք տարագիր Արեւմտահայութեան միակ լիազօր մարմինին:
2. Մեր նախաձեռնութիւնը վերանուանել «ԱՐԵՄՏԱԿԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ-ի Նախաձեռնող Մարմին»:
3. Մեկնարկ տալ՝ «ԱՐԵՄՏԱԿԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ»-ի համահայկական ընտրութիւններու կազմակերպիչ յանձնաժողովի ստեղծման գործընթացին՝ աշխարհասփիւռ տարագիր հայութեան անխտիր գործող բոլոր կառոյցներուն հետ խորհրդակցութեան եւ համաձայնութեան ճանապարհով: Այս քայլը պէտք է իր աւարտին հասնի մինչեւ 2020 թ.-ի Օգոստոս 10-ն՝ Սեւրի դաշնագրի 100 ամեակը:
4. Նախորդ կէտով ստեղծուելիք յանձնաժողովը 3 ամիսներու ընթացքին պիտի մշակէ «ԱՐԵՄՏԱԿԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ»-ի ընտրական օրէնքը, ըստ միջազգային օրէնքին կողմէն ընդունուած չափանիշերուն, եւ կազմակերպէ Գերագոյն խորհուրդի ընտրութիւնները մինչեւ 2020 թ.-ի Նոյեմբեր 22-ն՝ Ուիլսոնեան իրաւարար Վճիռի 100 ամեակը:

Այս ձեւով, տարագիր Արեւմտահայութիւնը վերջապէս իրականացուցած կ'ըլլայ միջազգային օրինա-քաղաքական կարգավիճակ ունեցող իր միակ եւ լիազօր մարմինի ստեղծման պարտաւորութիւնը, որուն միջոցով է միայն որ ան պիտի կարողանայ արդիւնաւետ կերպով հետապնդել մեր ազգային իրաւունքները վերականգնելու առաքելութիւնը:

Սոյն թուականէն սկսեալ, ԱՐԵՄՏԱԿԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ-ի Հիմնադիր Մարմինս մեկնարկ կուտայ կոչի բովանդակութիւնը իրականացնելու գործընթացին, ակնկալելով Արեւմտահայութեան լայնածաւալ ներգրաւումն ու համագործակցութիւնը:

ԱՐԵՄՏԱԿԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ-ի Նախաձեռնող Մարմին

11 Մայիս 2020

ԱՐԵՒՍՏԱՀԱՅ 3-րդ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐ

21-22 ՆՈՅՏԵՄԲԵՐ 2020

ՍԵՐԻ ԴԱՇՆԱԳԻՐԻ ԵՆ ՈՒԽԼՍՈՆԵԱՆ ԻՐԱԲԱՐԱՐ ԿՃԻՈՒ 100 ԱՄԵԱԿՆԵՐՈՒ ԱՌԹԻ

ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԿՈՉ ՀԱՄԱՅՆ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ

Յարգելի հայրենակիցներ,

Հայոց դէմ իրականացուած ցեղասպանութեան եւ տարագրութեան հետեւանքով յառաջացած անարդարութեան վերացումի ժամը հասած է:

Բոլոր պայմանները կան, որ արեւմտահայը վերահաստէ իր իրաւունքն իր հողային պահանջատիրութեան, եւ մէկ անգամ ընդմիշտ տիրանայ անոր:

Կարնեցին, վանեցին, տիգրանակերտցին, այնթապցին, մարաշցին, գէյթունցին եւ բոլոր մեր քաղաքներու եւ գիւղերու բնիկ հայրենակիցները իրաւունք ունին վերադառնալու եւ ինքնիշխանութիւն հաստատելու իրենց հայրենի հողին վրայ:

Ցեղասպանութենէն ետք մեր կուսակցութիւնները, հայրենակցական միութիւնները եւ մեր ազգի բաղկացուցիչ բոլոր միութիւնները մեծ գործ կատարած են հայ մարդուն տալու արժանապատիւ կեանք, հոգ չէ թէ իր բնօրրանէն հեռու: Պահած են վարժարաններ, եկեղեցիներ, միութիւններ, մամուլ: Կատարած են հսկայ աշխատանք: Փառք ու յարգանք իրենց կատարած գործին:

Արեւմտան Հայաստանի ազատագրումն ու անոր քաղաքական, իրաւական մշակութային ու տնտեսական իրաւունքներու վերականգնումը երբէք չեն պայմանաւորուած ցեղասպանութեան բարոյեական ճանաչումով, այլ անոնք կարօտ են հետամուտ ըլլալու իրաւա-քաղաքական լուրջ ազգային ծրագրի մը, որ պետք է պատրաստուի ըստ միջազգային օրէնքի՝ Արեւմտահայութիւնը ներկայացնող ընտրուած, հեղինակութիւն վայելող ազգային կեդրոնական «միակ եւ լիազօր» գերագոյն մարմինին կողմէ: Միջազգային աստեանները կուսակցութիւններ կամ հոգեւոր կառոյցներ չէ՛ն ճանչնար: Արեւմտահայութեան պարագային անոնք կրնան ընդունիլ միայն հայրենիքէն տեղահանուած եւ տարագրուած մեր հատուածներու իրաւականօրէն ընտրուած ներկայացուցիչները:

Հասած է ժամը, որ վերջին ճիգով մը հայ մարդն իր իրաւունքը վերահաստատէ որպէս Արեւմտեան Հայաստանի եւ Կիլիկիայի բնիկ ժողովուրդ ու վերադառնայ իր երկիրը:

Մեր հերոսները ինչո՞ւ պայքարած են, արիւն թափած են: Անոնց նպատակը մէկ էր՝ հայ ժողովուրդին վերադարձնել իր ազգային արժանապատուութիւնը եւ իր հայրենիքին մէջ ազատ ապրելու իրաւունքը:

Այդ իրաւունքն իրականացնելու ճամբան մէկ է: Միջազգ-

ային իրաւունքի պայմաններուն հետեւելով ստանալ օրինականութեան փաստաթուղթ: Այդ աշխատանքին մէջ մեր ժողովուրդի իւրաքանչիւր բաղկացուցիչ անդամն իր ըսելիք խօսքն ունի, եւ կատարելիք գործն ունի: Իւրաքանչիւրս պատասխանատու ենք մեր յետնորդներուն եւ պատմութեան առջեւ: Պատմութիւնը մեզի պիտի չնեղէ եթէ սայթաքինք: Կրնայ ըլլալ որ ուշացած ենք, սակայն տակաւին կարելի է հասնիլ մեր իրաւունքներուն, եթէ բոլորս աշխատինք ճիշդ ձեւով եւ բռունցքուած:

Օ՛ն ուրեմն մեր ժողովուրդի յարգելի զաւակներ: Աշխատինք միասին եւ մեր աշխատանքով հասնինք մեր նախնիներու երազին՝ հայ ժողովուրդի իր հայրենիքին մէջ ազատ եւ արժանապատիւ ապրելու իրաւունքի ձեռքբերումին:

Արեւմտահայութեան Ազգային Գերագոյն Խորհուրդի նախածեռնող մարմինի նպատակն է արեւմտահայութեան բոլոր բաղկացուցիչ տարրերուն հետ խորհրդակցաբար կազմել համահայկական ընտրութիւններու կազմակերպիչ յանձնաժողովը, որ պիտի մշակէ արեւմտահայութեան միակ եւ լիազօր մարմինի ընտրութիւններուն օրէնքը, եւ վերահսկէ անոր օրինականութիւնը: Այս փուլը պէտք է իր աւարտին հասնի Սերի դաշնագրի հարիւրամեակին՝ 10 Օգոստոս 2020-ին:

Համահայկական ընտրութիւններու կազմակերպիչ յանձնաժողովը գալիք երեք ամսուայ ժամանակամիջոցին ընթացքին պիտի մշակէ ընտրութիւններու օրէնքը, ըստ միջազգային օրէնքի չափանիշերուն: Համահայկական ընտրութիւնները տեղի պիտի ունենան մինչեւ 22 Նոյեմբեր 2020-ը՝ Ուիլսոնեան վճիռի հարիւրամեակի թուականը:

Արեւմտահայ երրորդ համագումարը տեղի պիտի ունենայ 2020 թ. -ի Նոյեմբեր 21-էն 22-ն, համահայկական նորընտիր պատգամաւորներու մասնակցութեամբ:

Այս ձեւով, հայ ժողովուրդն իր բաղկացուցիչ բոլոր տարրերուն մասնակցութեամբ կատարած կ'ըլլայ իր պարտականութիւնը՝ միջազգային օրինա-քաղաքական կարգավիճակ ունեցող միակ լիազօր մարմինի ընտրութեամբ: Այդ լիազօր մարմինն է, որ յետայսու պիտի հետապնդէ մեր ժողովուրդի սրբազան դատը՝ Միջազգային օրէնքի հիմքերով վերականգնելու համար ազատ եւ ինքնիշխան Արեւմտան Հայաստանի Հանրապետութիւնը:

ԱՐԵՒՍՏԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԵՐԱԳՈՅՆ
ԽՈՐՀՈՒՐԴ-Ի
Նախածեռնող Մարմին

01 Յունիս 2020

ՄԵԹՐ Վ. ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ

ՄՈՐՄՈՔԻ ՑԱՒԱՏԱՆՁ ԵՒ ԱՓՈՍԱԼԻ ՀԱՐՑԱԴՐՈՒՄՆԵՐ

*Այ բաւական է՝ մենքզմեզ գտնենք, Համահայկական դրօշը իսկոյն վեր առնենք:
Ուղիղ մէկ դար ոչինչ արեցինք, Արեւմուտքի խօսքին սպասեցինք:
Ո՞րն է ճշգրիտ ու կշռադատ պատասխանը՝ լոկ բարոյական ճանաչո՞ւմ՝ թէ՛ հողային պահանջատիրութիւն-պայքարը:*

2020 թուի Ապրիլի 24-ին, նախագահ Թրամփի եւ քրտամէտ ՀԴԲ-ի ելոյթները գերազանցեցին հայկական պետական, եկեղեցական ու կուսակցական ելոյթները...: Անոնք յիշեցին Տեղահանութիւնն ու գրաւեալ հողը հայկական, իսկ ասոնք՝ ԶՅԻՇԵՑԻՆ: Մեծ Եղեռնի 105-րդ տարելիցին ալ՝ 100-րդ տարելիցի հինգած ու մաշած սկաւառակը դրին...:

Նախագահ Թրամփի անդրադարձաւ «20-րդ դարու ամենասարսափելի զանգուածային վայրագութիւններէն մէկուն՝ **Մեծ Եղեռնի զոհերուն**»... հաստատեց. «Մէկուկէս միլիոն հայեր՝ **տեղահանուեցան**, կոտորուեցան կամ **մահուան երթի** դատապարտուեցան»... յիշեց «**իրենց տուններէն տեղահանուած հայերը**», եւ շեշտեց հետեւեալը. «Միաժամանակ կը վերահաստատենք մեր յանձնառութիւնը՝ ամրապնդելու **աւելի մարդասէր ու խաղաղ աշխարհը**...»: Զխօսեցաւ լոկ «**Ցեղասպանութեան**» զոհերուն, այլ՝ **Մեծ Եղեռնի** մասին, որ միայն **Ցեղասպանութեան** ոճիրը չէր, այլեւ՝ **Տեղահանութեան** ոճիր, որ հայաթափեց Արեւմտահայաստանը...: Եւ՝ յանձնառութիւնը առաւ **աւելի մարդասէր ու խաղաղ աշխարհի մը ամրապնդելու**...:

Մեծ Եղեռնի յիշատակին առիթով, Թրամփի՝ **միաժամանակ աւելի մարդասէր ու խաղաղ աշխարհի մը** մասին խօսիլը, երկու **մեկնաբանութիւն** ունի: Մէկը այն, թէ **մարդասէր ու խաղաղ աշխարհի մէջ՝ Մեծ Եղեռնի** նման ամենասարսափելի վայրագութիւնները **կանխուած** կ'ըլլային: Իսկ երկրորդը այն, թէ ինք **համամիտ եղած է Վլատիմիր Փութինի առաջարկին՝ Գ. Աշխարհամարտը կանխարգիլելու շուրջ**: Առաջին մեկնաբանութեան մէջ, ԱՄՆ-ի պատասխանատուութեան **ճանաչումը կայ**: Իսկ երկրորդին մէջ՝ այդ մեղքը **քաւելու յանձնառութիւն** մը: Ինչ որ իրօք

մեծ պետութեան մը իրօք արժանաւոր նախագահի վայել կեցուածք է:

Իսկ քրտամէտ ՀԴԲ-ի նախաձեռնութեամբ կազմուած ճակատին՝ Թուրքիոյ ժողովուրդներու Դեմոկրատական Խորհուրդին յայտարարութեան մէջ ըսուած է. «**Ցեղասպանութիւնը**՝ Անատոլիայի ժողովուրդներուն **ազգային ազատ ինքնորոշման իրաւունքին դէմ** նախադրածակում մըն էր: **Հայոց Ցեղասպանութիւնը ոչ միայն 1.5 միլիոն հայերու ջարդն էր, այլեւ՝ դարերէ ի վեր հոն ամբարուած մշակոյթին ոչնչացումն էր**: Ասիկա 105 տարուան բաց մնացած վէրք մըն է»: Այս ճակատը կ'ընդգրկէ 20 կուսակցութիւններ եւ քաղաքացիական կազմակերպութիւններ՝ Անատոլիայի տարածքին: Հետեւաբար, այս ճակատին **հրապարակային այս կեցուածքը** քաղաքական մեծ նշանակութիւն եւ կշիռ ունի...: **Շատ աւելի մեծ՝ քաղաքական եւ իրաւական այծմէական կշիռ մը, քան՝ մեր գործածած լոկ բարոյական հինգած ու մաշած սկաւառակը՝ Մեծ Եղեռնի միայն Ցեղասպանութեան ոճիրի սնամէջ ճանաչումին**...:

Մասնաւորաբար այս տարուան մէջ, որ Մերի եւ Ուիլսոնեան Վճիռի դարադարձն է, որոնք ուղղակի առնչուած են **մեր Հողային Դատին**, եւ որուն մէջ՝ Թրամփն անգամ, կը խօսի արդէն **Տեղահանութեան եւ մարդասէր ու խաղաղ աշխարհի** մասին, աւետելով ներկայ ժամանակներուն հայանպաստ բնութագիրը: Եթէ ներկայի հայանպաստ օրերուն պիտի ՄՈՂՆԱՆՔ մեր հողերը, հապա ե՞րբ պիտի յիշենք...: Ե՞րբ պիտի յիշենք Աւետիս Ահարոնեանի անէծքը. «Այսքան չարիք թէ՛ **մոռանան** մեր որդիք՝ թող ողջ աշխարհ **Հայուն** կարոյալ **նախատինք**»:

Եթէ Ցեղասպանութենէն վերապրած հայութիւնը **մնացած ըլլար** Արեւմտահայաստանի մէջ, այսօր՝ ի՞նչպիսին պիտի ըլլար, հայ-թուրք հակամարտութեան մէջ՝ **ուժերու համեմատական կշիռը**... Եթէ ՈՉ՝ շատ աւելի **հայանպաստ** ներկայէն: Եւ տակաւին, թաքնուած հայերու թիւը **աւելի նուազ** եղած պիտի ըլլար, իսկ իր արմատներուն վերադարձողներու թիւը՝ **աւելի շատ**, եւ՝ **աւելի արագ** ընթացքով: Ահա թէ ինչու **Մեծ Եղեռնի** վախճանական նպատակն էր **հայաթափել Արեւմտահայաստանը**՝ զանգուածային **Տեղահանութեամբ**, որովհետեւ **անկարելի էր** ցեղասպանել ամբողջ Արեւմտահայութիւնը: Ուրեմն, Ցեղասպանութիւնը **մասնակի ու ժամանակաւոր** հայասպանութիւն էր, **Տեղահանութիւնը՝ գրեթէ ամբողջական**, բացի թաքնուած հայերէն, եւ՝ **շարունակական**, եւ կրնայ **վերջնական** դառնալ, **եթէ** հայութիւնը շարունակէ **ինքզինք խաբել** միայն Ցեղասպանութեան լոկ բարոյական ճանաչումի պահանջատիրութեամբ, որ աւելի նման է **մուրացկանութեան**...:

(Քրտամէտ ՀԴԲ կուսակցութեան երեսփոխանական պլոքի անդամ Կարո Փայլանի կողմէ՝ թրքական խորհրդարանին մէջ, արժարժած «**Ցեղասպանութիւնը քննարկելու**» հարցը՝ **հիմնովին տարբեր է** մեր ճանաչումի պահանջատիրութենէն, որ **պայքար** մը չէ: Իսկ Կարո Փայլանի այս դիմումը՝ հարիւր տոկոսով **քաղաքական պայքարի** ձեւ մըն է, որ կ'անցնի լոկ բարոյական ճանաչումի **աղերսանքի խարխուլ** կամուրջէն անդին, եւ կը բանայ Հայ Դատի ամբողջական թղթածրարը, իրական շեշտով գրելով հետեւեալը. «Ապրիլ 24-ը ընդունուած է նշել որպէս Հայոց Ցեղասպանութեան սկիզբ, որուն զոհ գնաց հայութեան մեծամասնութիւնը: Այս Մեծ Աղէտը քննարկուած է շատ մը օտար խորհրդարաններու մէջ: Իսկ Մեծ Աղէտին արդա-

րութիւնը կարելի է ապահովել՝ թուրքիոյ խորհրդարանին մէջ, Սահմանադրութեան 98-րդ ու ներքին կանոնադրութեան 104-րդ եւ 105-րդ յօդուածներուն համաձայն»):

Ցեղասպանութեան ոճիրին մասնակի ըլլալուն իբր հետեւանք, յառաջացաւ **յետ-եղեռնեան** Սփիւռքը՝ Տարագիր Արեւմտահայութիւնը, որ **ժառանգորդն է Արեւմտահայութեան ու Արեւմտահայաստանին, եւ ուրեմն՝ պարտի տէրը կանգնիլ այդ նուիրական ժառանգին, հետապնդելով ՍՓԻՒՔԱԿԵՂՈՆ քաղաքականութիւն եւ արեւելում՝ ոչ միայն կասեցնելու համար Սփիւռքի համակողմանի նահանջը, այլեւ՝ պայքարելու համար Արեւմտահայաստանի ազատագրութեան ի խնդիր, որ Հայապահպանումի միակ շօշափելի, պտղաբեր ու գրաւիչ նպատակը կը հանդիսանայ: **Գրաւեալ Արեւմտահայաստանի ազատագրութեան առաջադրանքն է միայն, որ նոր աւիշ կը ներարկէ Սփիւռքին, զայն փրկելով՝ արագընթաց նահանջէն, անդամալուծող անշարժութենէն, տեղաբայլէն ու լճացումէն, եւ ամբողջական նահանջէն ու ՁՈՒՆԻՄԷՆ:****

Անաշխատ սպասումը կը յանգի մահուան...:

Սակայն, սպասողականները կը շարունակեն սպասել Մեծ Եղեռնի 105-րդ տարելիցին անգամ...:

Եւ՝ 26 Ապրիլ 2020 թուակիր «Պայքար» պաշտօնաթերթը ՌԱԿ-ի, կը հրատարակէ խմբագրական մը, որուն ախտանշանական վերնագիրն է. «**Պար Մը Ամբողջ Սպասելով Արդարութեան**»...:

Սպասելով Կոտորի՞ն... որ պիտի չգայ՝ Սամուէլ Պէքթէթի անհեթեթի թատերական պիսէին համաձայն:

Ասիկա՝ **յոռետեսի մը իրատեսութիւնն է...** պատգամը՝ կրաւորականներուն եւ **անաշխատ սպասողներուն**, որոնք **անչափահաս** մանուկի նման **կ'ապաւինին** ուրիշներու օգնութեան: Այս **ապաւինողականութիւնը** եթէ **հասկնալի է** մանուկին մօտ, անհասկնալի եւ **ԱՆՆԵՐԵԼԻ** է **չափահասներուն** համար...:

Սկսելու համար ըսենք, թէ խմբագրականին **խորագիրը** ինքնին՝ **յոռետես** կրաւորականի մը եւ **ճշմարտախօս** մտաւորականի մը յատուկ խոստովանութիւն է:

Խմբագրականը **հաւաքաբանական** (eclectic) ներկայացումն է՝ պատմական եղելութիւններու, ազգային գերխնդիրներու եւ հայութեան (ի Հայաստան եւ ի սփիւռս աշխարհի) ցարդ արծանագրած յաջողութիւններուն ու ներկայի վիճակին, ուր կան **ճիշդ** գնահատականներ, **սխալ** արժեւորումներ եւ **անտրամաբանական ու հակասական** հաստատումներ, ընդհանուր ուղեգիծ եւ արեւելում ունենալով Ցեղասպանութեան լոկ բարոյական ճանաչումի պահանջատիրութիւնը եւ **Հայաստանակեդրոն** քաղաքականութիւնը, **մոռնալով Հողային Դատը** եւ **անտեսելով Սփիւռքակեդրոն** քաղաքականութիւնը:

Ճիշդ է թէ «Կարսի Պայմանագրի վերատեսութիւնը կրնայ իրականութիւն դառնալ թուրք-ռուսական յարաբերութեանց **գարգացումներէն** (առանց ճշդելու՝ դրակա՞ն թէ ժխտական, Գ.Տ.), իսկ հայերս կրնանք օգտուիլ նման պատեհութենէ մը, այն պարագային **երբ բարօք յարաբերութիւններ ունենանք Մոսկուայի հետ:** Այսօրուան

անխոհեմ ճակատումը Մոսկուայի հետ, շատ լաւատեսութիւն չի ներշնչեր այս պահուն»: Ասիկա **ճիշդ է՝**եւ այսօր եւ այս պահուն, **եւ՝ ընդհանրապէս, այլեւ՝ մշտապէս...** որովհետեւ Մոսկուան Հայաստանի ստրատեգիական դաշնակիցն է թուրք-թաթարական սպառնալիքին դէմ, քանի որ Փանթուրքիզմի ծրագիրը հաւասարապէս **գոյութենական** վտանգ մըն է՝ եւ Հայաստանի, եւ Ռուսաստանի համար: Եւ ուրեմն, երկուքիս **գոյութենական շահերը իրարու ԿԸ ՀԱՄԸՆԿՆԻՆ...**:

Ուրեմն, կը մնայ ճշգրտել թէ՛ ինչ կրնայ ըլլալ Մոսկուայի կեցուածքը թուրքիոյ հանդէպ՝ թուրք-ռուսական յարաբերութեանց **դրական** կամ **ժխտական** զարգացումի պարագաներուն:

Առանցքային հարցը այն է, թէ՛ թուրքիա կը հրաժարի՞ Փանթուրքիզմի ծրագրէն եւ ՕԹԱՆ-ի անդամակցութենէն, թէ՞ ՈՉ...: ԱՅՈ-ի եւ ՈՉ-ի պարագաներուն **հաւասարապէս**, Հայաստանի **բարօք** յարաբերութիւնը **հրամայական կը մնայ:** Իսկ Ռուսաստանի կեցուածքը՝ թուրքիոյ հանդէպ, **տարբեր** պիտի ըլլայ ԱՅՈ-ի եւ ՈՉ-ի պարագաներուն: Թուրքիոյ **չիրաժարելու** պարագային՝ ՕԹԱՆ-էն եւ Փանթուրքիզմէն, Մոսկուայի կեցուածքը **ամբողջովին հայանպաստ** կրնայ ըլլալ **եթէ մենք ճիշդ գործենք:** Հակառակ պարագային՝ Մոսկուայի կեցուածքը միայն **մասնակիօրէն հայանպաստ կրնայ ըլլալ...**: Սակայն, **վստահաբար, այդ մասնակիին մէջ հայութեան վնասող** ոչ մէկ կարգադրութիւն կրնայ ըլլալ, **հետեւեալ երկու խիստ կարեւոր պատճառներով:**

Առաջինը՝ այն, որ Մոսկուա հալած կարագի պէս կուլ պիտի չտայ Սուլթան Էրտողանի հազար երդումները, թէ՛ **տարատնկեալ** թուրք պետութիւնը կրնայ **վերջնապէս** հրաժարիլ իր **ծաւալապաշտական կոչումէն** (Փանթուրքիզմէն), որովհետեւ՝ **տարատնկեալ** (ուրիշներու պատմական հողերուն վրայ հաստատուած) պետութիւնը «**գող սիրտը դող**» հոգեվիճակի մէջ կը տուայտի... Եւ **գողցածը առաւել ամրապնդելու համար կը մղուի զայն առաւել ծաւալելու...**:

Հետեւաբար ալ, **երկրորդ** պատճառը այն է, որ Մոսկուա, ուրեմն՝ իր սեփական **գոյութենական շահերէն** մեկնելով, **Հայաստանի պատնէշը պիտի զօրացնէ** փանթուրքական թուրքիոյ դիմաց: Վլատիմիր Փութին՝ **իմաստուն պետական գործիչը, պիտի չկրկնէ** Բիւզանդիոնի խելացնոր կայսրին գործած **պատմական սխալը**՝ **Հայաստանի նկատմամբ** սելճուքեան արշաւանքներուն դիմաց: Ան, փոխանակ Սելճուքեան Ա. Արշաւանքին դէմ յաղթական դուրս եկած Հայաստանի **պատնէշը զօրացնելու** սելճուքեան յաջորդական արշաւանքներուն առջեւ, **ի՛նք նուաճեց եւ տկարացուց այս պատնէշը,** եւ հետեւաբար՝ **պարտուեցաւ** սելճուքներէն... մեր ալ պարտութեան պատճառ ըլլալով: Եւ այսօրուան ռուսական զօրքին **ներկայութիւնը Արեւելահայաստանի մէջ, հետեւանքն է** Բիւզանդիոնի խայտառակութեան **նախընթացի դասին...**:

Խմբագրականի **ճիշդ** հաստատումներէն մէկն ալ հետեւեալն է. «Հայկական Դատի ծանօթացման գծով նշանակալից դարձաւ նաեւ ուրիշ ազդակ մը՝ անկախ անկէ որ անձ մը ինչ վերաբերմունք ունի **քաղաքական ահաբեկչութեան** մասին, ան չի կրնար ուրանալ այն նպաստը, որ 1970-ականներու **զինեալ պայքարը** (ԱՍԱԼԱ-

ի, Գ.Տ.) իր դերը ունեցաւ ծանօթացման այս պայքարին (ի նպաստ, Գ.Տ.)»:

Սակայն այս ճիշդ հաստատումը կը հակասէ խմբագրականին հետեւողական ուղեգիծին՝ արեւելումին: Քանզի ԱՍԱԼԱ-ն Հայկական Հողային Դատին համար կը կատարէր իր զինեալ քարոզչութիւնը, ոչ «ահաբեկչութիւն»ը, որ հիմնովին հակառակն է՝ միայն Յեղասպանութեան լոկ բարոյական ճանաչումի պահանջատիրութեան...:

Նոյնպիսի սխալ մը եւ հակասութիւն մըն է հետեւեալը.

«Պայքարը կը շարունակուի բոլոր ձակատներու վրայ: Այդ պայքարի հողին վրայ յաջորդ հանգրուանը՝ Սեւրի Ղաշնագրի հարիւրամեակի նշումն է Օգոստոս 10, 2020-ին»:

Նախ սխալ է ըսել, թէ պայքարը կը շարունակուի բոլոր ձակատներու վրայ: Իսկ խմբագիրին յայտնօրէն նկատի ունեցած «պայքար»ը, միմիայն ճանաչումի պահանջատիրութիւնն է, որ քաղաքական պայքար չէ, այլ՝ ապաքաղաքական, լոկ բարոյական եւ անհարկի դիմում մըն է: Պարզ խօսքով՝ աղերսագիր մը, որուն կարիքը չունինք մենք, եւ որուն կարիքը չկայ, որովհետեւ՝ օտարներն անգամ գիտեն, եւ՝ բարեբախտաբար, մեզմէ աւելի լաւ գիտեն՝ ոչ միայն Յեղասպանութեան ոճիրը, այլեւ՝ Մեծ Եղեռնի շատ աւելի կարեւոր երկրորդ ոճիրը՝ Տեղահանութեան, Տարագրութեան եւ Արեւմտահայաստանի Հայաթափումին... ներառեալ՝ Թրամփը, ինչպէս տեսանք...:

Իսկ ինքնախաբէական ցանկատեսութիւն մըն է կարծելը, թէ՛ Սեւրի դարադարձի լոկ ՆՇՈՒՄը, Սեւրի գործադրութեան համար ՊԱՅՔԱՐ մըն է...:

Նմանապէս՝ սխալ մը, մտամոլորանք մը եւ հակասութիւն մըն է հետեւեալը.

«Սեւրի Ղաշնագիրը եղած է եւ կը մնայ մղձաւանջ մը Թուրքիոյ համար, որովհետեւ՝ բացի հայերէ, այստեղ խոստումներ կան նաեւ քիւրտերու: Եւ՝ քիւրտերը այսօր կը գտնուին այդ պատմական հողերուն վրայ, եւ կը շարունակեն պայքար մղել ի խնդիր իրենց ինքնավարութեան եւ անկախութեան: Իթքիհատական ոճրագործները՝ ճիշդ այդ հեռանկարը աչքի առջեւ ունենալով է, որ կատարեցին ազգագրական մաքրագործումը հայոց դէմ: Այսօր՝ 25 միլիոն ըմբոստ քիւրտեր կը բնակին Թուրքիոյ սահմաններէն ներս: Թալէաթներ նախատեսեցին (գուշակեցին, Գ.Տ.) որ կրնայ 20 միլիոն հայութիւն մը գոյանալ քիւրտերու կողքին ու պահանջել իր ազգային ինքնորոշումը: Այդ խոստովանութիւնը կատարեց Եւրոպայի մէջ, Թուրքիոյ նախկին պաշտպանութեան նախարարը, հարց տալով թէ Թուրքիա կ'ունենա՞ր այսօրուան իր տարածքը թէ՛ մաքրագործած չըլլար հայերն ու յոյները...»:

Այս մէջբերուած հատուածին առաջին կէտը՝ մինչեւ քիւրտերուն վերաբերող մասը, ամբողջովին ճիշդ է, սակայն 20 միլիոն հայութեան հաւանական գոյացումով հանդերձ, այսօր՝ ոչ գոյութիւն ունի Արեւմտահայաստանի մէջ, եւ ոչ ալ՝ Տարագիր Արեւմտահայութեան Սփիւռքը կը գտնուի քիւրտերու պայքարի դիրքին վրայ... Ճիշդ խմբագրականին ջատագոված ճանաչումի պահանջա-

տիրութեան պատճառով, դժբախտաբար:

Իսկ իթքիհատականներու պատմական մեծագոյն նշանակութիւնը ունեցող ոճիրը՝ Տեղասպանութեան կիսատ ոճիրը չէր, այլ՝ Տարագրութիւնը, Արեւմտահայաստանի գրեթէ ամբողջական հայաթափումը, տարածքային տարանջատումէ խուսափելու համար, որովհետեւ՝ հայոց ամբողջական ցեղասպանութիւնը անկարելի էր...: Եւ ցաւալին այն է, որ տակաւին կը խօսի հայերու տրուած խոստումի մը մասին, օտար տէրութենէ մը, անչափահասի մը ապաւինողականութեամբ... որ հետեւանքն է կրաւորականութեան...:

Իսկ հետեւեալ պարբերութիւնը՝ քաջնազարեան պղպշակային սնապարծութիւն մըն է.

«Հայութիւնը 105 տարուան տառապալի ճամբայ մը անցաւ, որուն ընթացքին վերականգնեց իր Սփիւռքը, տիրացաւ իր անկախութեան եւ ազատագրեց Արցախը»:

Սակայն դառն իրականութիւնը այն է, որ այսօր՝ Սփիւռքը անկազմակերպ եւ անկեդրոն ու անտիրական վիճակի մը, եւ՝ համակողմանի ՆԱՀԱՆՋի մէջ է:

Իսկ Արեւելահայաստանի երեք (Ա., Բ. Եւ Գ.) հանրապետութիւններու անկախութիւնը ԴՐՍԵԿ եղաւ, եւ ոչ թէ՛ յաղթական արդիւնքովը զուտ մեր պայքարին:

Ա.ի անկախութիւնը պարտադրուեցաւ Թուրքիոյ կողմէ՝ Պաթումի ստրկական (իբր թէ «խաղաղութեան») դաշնագրի ստորագրումին իբր նախապայման... եւ օրուայ տիրական կուսակցութիւնը ստորագրեց այդ ստրկական դաշնագիրը՝ հակառակ Սարդարապատի ձակատամարտին մեր յաղթանակին...:

Բ.ի անկախութիւնը նուէրն էր Հոկտեմբերեան Յեղափոխութեան, հակառակ Մայիսեան Կարմիր Ապստամբութեան արեան մէջ խեղդուելուն...:

Իսկ Գ.ի անկախութիւնը բնական հետեւանքն էր Սովետ Միութեան կազմալուծումին...: Ամբոխավար օլիգարխ Լեւոն Տէր Պետրոսեանի ՀՀԵ-ի ամբոխը՝ առանց կաթիլ մը արիւն թափելու, տիրացաւ երկրին, թալանեց երկրի ստորգետնեայ եւ վերգետնեայ հարստութիւնները եւ պատճառ դարձաւ արտագաղթին:

Այս է պատմական ճշմարտութիւնը:

Իսկ Սարդարապատի եւ Արցախի համահայկական երկու փառապանծ յաղթանակները՝ արձանագրուեցան նաեւ (պէտք չէ մոռնալ), առաջինը՝ շնորհիւ բնութեան եւ ռուսական բանակի շարք մը զօրավարներու ստրատեգիական օգնութեան, իսկ երկրորդը՝ շնորհիւ սովետ զօրքին ներկայութեան՝ Թուրքիոյ հետ սահմանագիծին վրայ, որ արգիլեց թրքական զօրքին միջամտութիւնը, օգնութեան հասնելու իր «Տին, Փան վէ Տիլ Գարտաշը» (կրօնքի, արիւնի եւ լեզուի եղբայր) Ատրպէյճանին:

Ռուս զօրավար Ժագ Գայեայրֆ, 1972 թուին, Հոլանտայի մէջ իր հրատարակած “The Battle of Sardarabad” խորագրով գիրքին մէջ, ռազմական քարտէսներով մանրամասն նկարագրած է 1918 թ. Մայիսի 23-26 տեւող

Ճակատամարտը, հիմնուելով՝ իր պահած *օրագրութեան* վրայ: Զօրավարը կը գրէ, թէ՛ Մայիսի **վերջին տասնօրեակին**, Արաքս գետը **վարարած էր**, եւ Մայիսի 25-ին ու 26-ին, Գազըմ Գարապետի (Կովկասեան Ճակատի հրամանատարը) դժուարութեան մատնուած Վեհիբ Փաշային օգնութեան հասնելու համար, թրքական **հեծելազօրքը** դրկած էր՝ Արաքսի հիւսիսային ափի երկաթագիծի Սարդարապատ կայարանի հանդիպակաց հարաւային ափը: Եւ սակայն, **հեծելազօրքը վարարած գետին** պատճառով, չկրցաւ հասնիլ հիւսիսային ափ, որպէսզի ջախջախէր հայ զինուորներն ու աշխարհագօրայինները, եւ երկաթ գծով յառաջանար դէպի Պաքու՝ **բրիտանական բանակէն առաջ**, գրաւելու համար Պաքուի նաւթահորերը...: (Այս մասին տողերս գրողը դասախօսութիւն մը տուաւ 1974-ին, Ղանասկոսի Թէքէեան Մշակութային Միութեան ակումբին մէջ, ուր ցուցադրեց նաեւ՝ Ճակատամարտի ամբողջական մէկ քարտէսը՝ մեծցուած ու գծուած իր ձեռքով...):

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Ընդհանրապէս, **համեստութիւնը լաւ բան է**, եւ **քաջնագարեան** մեծխօսիկութիւնը՝ **վատ...** մասնաւորաբար Արեւելահայաստանի պարագային, որ **երեք կողմերէն** շրջապատուած է **երկու թշնամիներով** (Թուրքիա, Ատրպէյճան) եւ **մէկ ոչ բարեկամ** պետութեամբ (Վրաստան), եւ՝ միայն մէկ կողմին վրայ ունի բարեկամ Իրանը, որ թշնամին է Փանթուրքիզմի ծրագրին, որովհետեւ այդ ծրագրի քարտէսին վրայ՝ Արեւմտեան Իրանը կը կոչուի Հարաւային Ատրպէյճան:

Այս աշխարհաքաղաքական ճշմարտութիւնը հարկ է լուրջի առնել, եւ քաջնագարեան մեծխօսիկութիւն չընել. ինչպէս օրինակ՝ սա նախադասութիւնը եւս. **«Հայաստանը կրնայ շրջանային պատերազմներ շահիլ Կովկասի մէջ...»**:

Երբ՝ Հայաստանի մէջ, ռուս բանակին ներկայութեան շնորհիւ է որ երաշխաւորուած է անոր անվտանգութիւնը, ինչպէ՞ս կրնայ (եղեր) շրջանային պատերազմներ շահիլ Կովկասի մէջ... մինչ ինք կը գտնուի Անդրկովկասի մէջ՝ շրջապատուած ռիսերիմ թշնամիներով...:

Հարկ է համեստօրէն կատարել միմիայն լրջախոս յորդորներ՝ նման արդէն խմբագիրին սա յորդորներուն. **«Մեծ պետութիւններէն օգտուիլ ջանալ»** եւ **«Սորվիք պատմութեան դասերը»**...:

Պայմանաւ՝ որ այդ պատմութիւնները գրած ըլլան **ճշմարտախօս պատմագիրներ**, եւ ոչ թէ՛ տիրող իշխանութեանց խօսակողներ...:

Ճիշդ այս մտահոգութեամբ է, որ ամերիկացի ճշմարտախօս յառաջապահ պատմագիր Howard Zinn գրեց “The Popular History of the U.S.A.” ակադեմական երկը:

Հարկ է ուրեմն, միշտ յիշել՝ նշանաւոր բազմագէտ Ապու Ալի Իպն Սինայի (ծն. 980 թ.) սա գգուշացումը **յիմար** պատմագիրներէն, երբ գրած է. «Ինչպէս կոյրերուն համար **անտեսանելի** կը մնայ **արեւի շառ շողը**, այդպէս ալ՝ **յիմարներուն** համար չկայ դէպի **ճշմարտութեան ճամբայ**»:

Ինչպէս է պարագան անոնց, որոնք չուզեցին տեսնել

Սովետ Հայաստանի կերտած Նոր Ոսկեդարի ՇԱՌ ՇՈՂԸ, որ դժբախտաբար տեւեց եօթ տասնամեակ մը միայն: Սովետ Միութեան կազմալուծումով, Արեւելահայաստանի մէջ իշխանութիւնը գրաւեցին **օխլոկրատները**, եւ հոն հաստատուեցաւ **լուսամարիչ** օլիգարխ Լեւոն Տէր Պետրոսեանի **աւազակապետական համակարգը**, եւ երկիրը **խաւարեցաւ**, որուն հետեւանքով՝ **արագացաւ** Հայ Սփիւռքի **համակողմանի նահանջը**՝ վերջին 30 տարիներուն, **խաւարեցաւ նաեւ անոր պատմական յիշողութիւնը** եւ մոռցաւ Արարատն ու Արեւմտահայաստանը:

Մինչդեռ, **սովետի օրերուն**, մեր **«անհաս փառքի ճամբայ»** Արարատը վեհանիստ՝ կը լուսաւորէր պետական գերբը, հակառակ Թուրքիոյ բողոքներուն Մոսկուայի մօտ... իսկ 1965-ի Ապրիլի 24-ին, **Երեւանի** փողոցներուն վրայ քայլարշաւող հարիւր հազարներով **սովետահայ քաղաքացիները**, իրենք էին որ **առաջինը եղան պահանջող մեր գրաւեալ հողերը**, իրենց բարձրացուցած պատառներով՝ **«Մեր Հողերը, Մեր Հողերը»** լուզումգով... եւ 1967-ին Ծիծեռնակաբերդի մէջ դէպի երկինք կը խոյանար Մեծ Եղեռնի **թշնամասատ** Յուշակոթողը... 1944-ին, պատմական ՆԵՐԳԱՂԹՈՎ կը շրջուէր մեր պատմութեան ԱՐՏԱԳԱՂԹԻ անիւր... որ սակայն, մօտ կէս դար ետք՝ **եստ կը շրջուէր**, Գ. Հանրապետութեան **օլիգարխիական համակարգին օրով**... մեծ ՅԵՏԸՆԹԱՑ մը արձանագրելով ՍՈՎԵՏԻ ՕՐԷՆ...:

ՄԵԹՐ Գ. ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ

11 Մայիս 2020

<p>ԱՐԵՎՍՏԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՈԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹԵԱՆՑ ԿԵԴՐՈՆ</p> <p>مركز أرمينيا الغربية للبحوث الإستراتيجية</p>		<p>STRATEGIC RESEARCH CENTER OF WESTERN ARMENIA</p> <p>ЦЕНТР СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ЗАПАДНОЙ АРМЕНИИ</p>
<p>Հայ ազգի արդի պատմութեան մէջ առաջին անգամը ըլլալով՝ կը հիմնադրուի ԱՐԵՎՍՏԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՈԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹԵԱՆՑ ԿԵԴՐՈՆ-ը</p>		
<p>ԱՐԵՎՍՏԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՈԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹԵԱՆՑ ԿԵԴՐՈՆ-ի աշխատակազմը կ'ընթփկէ Ռազմավարագիտական, Աշխարհաքաղաքագիտական, Տնտեսագիտական, Քաղաքական գիտութեան, Միջազգային իրաւունքի, Ընկերաբանական եւ Մարդաբանական, Հոգեբանական եւ Պատմագիտական Հայ եւ օտար մասնագետներ տարբեր երկիրներէ (Լիբանանէն, Անգլիայէն, ԱՄՆ-էն, Սիրիայէն, Յունաստանէն): Կեդրոնի հիմնական նպատակն է՝ Հայ եւ օտար հասարակութեան եւ պաշտօնական խավերուն ծանօթացնել՝ Հայ ժողովուրդին առջեւ ցցուած սպառնալիքներուն ու անոնց հաղթահարման ճանապարհները, ինչպէս նաեւ Հայ ժողովուրդի կարելիութիւններուն ու անոնց արդիւնավետ օգտագործման հնարաւորութիւնները:</p>		
<p>Աջակցութեան եւ օժանդակութեան համար դիմել info@warmeniagov.com</p>		

Վ.Թնուներան

Տիպերթիքայի եւ Բնագանցականի Միջեւ Ո՞րն է Յաջորդ Քայլը

Բարձր բանականություն ունեցող մարդը պետք է մնացեալ մարդոցմէ աւելի հոգ տանի ճշմարտութեան: Արիստոթել, Բ.Ա. Դ.դարու յոյն փիլիսոփայ

Շատ հին ժամանակներէ եկող հարցում մը դար-ձած է մարդուն ուշադրութեան առարկան: Ամէն դարաշրջան ունեցած է իրեն յատուկ քաղաքական ու տնտեսական համակարգը: Քուրմերու իշխանութիւն, թագաւորական անսահման միապետութիւն, սահմանադրական միապետութիւն, աւատապետական համակարգ, ռանկավարութիւն, ընկերվարութիւն եւ պատմութիւնը կը շարունակուի իր նոր համակարգերով: Մէկ հարցում միայն բոլոր ժամանակաշրջաններու պատկանած է՝ մարդուն ուրախութիւնը: Բոլոր համակարգերն ալ անխտիր դարերէ ի վեր փոր-ձած են պատասխանել այս հարցումին ու իրենց համակարգին մէջէն փորձած են հասնիլ մարդու ուրախութեան: Քիչեր հասած են անոր մարդոց անձնասիրութեան եւ եղբօր կամ քրոջ մասին չնտածելուն պատճառով: Ինչպէս Դ.դարու յոյն փիլիսոփայ Արիստոթել կ'ըսէ, թէ բարձր մտային կարողութիւն ունեցող մարդը պետք է աւելի մտածէ ճշմարտութեան մասին: Իրականութեան մէջ ճշմարտութիւնն է իսկական առաջնորդը ուրախութեան: Այն առաջնորդը որ իր ժողովուրդին վրայ իշխած է ճշմարտութեամբ, ան է որ իր ժողովուրդին բերած է բարիք ու հետեւաբար ուրախութիւն, իսկ այն առաջնորդը որ շեղած է ճշմարտութեան ճամբայէն, իշխած է ըստ իր քմահաճոյքին ու փոքր խումբի մը շահին համաձայն, արժանացած է ժողովուրդի ցասումին:

Քրիստոնէութեան մէջ նոյն համակարգը կը տիրէ: Ըստ եկեղեցւոյ վարդապետութեան, ան որ կը ձգտի ճշմարտութեան, ան է որ կը հեռա-նայ նիւթական աշխարհի առժամեայ բարիքներէն, կը հասնի մնայուն արդարութեան, որու հիմը ճշմարտութիւնն է: Ճշմարիտ եկեղեցական առաջնորդն է, որ իր ժողովուրդի յարգանքին կ'արժանանայ: Ժողովուրդը ամենամեծ դատաւորն է: Ան շատ լաւ գիտէ, թէ որ առաջ-նորդը նիւթապաշտ չէ, ընդհանուրի բարիքին կը ձգտի, իր ժողովուրդի հարցերով կը մտահոգուի:

Յոյն մեծ փիլիսոփայ Սոկրատ հիմնադիրներէն մէկն էր

այն վարդապետութեան, որ փորձեց մարդուն ուրախութեան հասնիլ: Անոր ձեռը երկխօսութիւնն էր: Յունարէն՝ dialogos: Տիպ կը նշանակէ երկու: Լոկոս կը նշանակէ միտք: Հայերէն երկխօսութիւն բառը թարգմանութիւնն է այս բառին: Ուրեմն, Սոկրատ իր երկխօսութիւնը համարեց հիմ միտքերու փոխանակում կատարելու եւ հասնելու ճշմարտութեան, որ ուրախութեան աղբիւրն էր, ըստ իրեն: Սոկրատի հիմնած դպրոցը ունեցաւ մեծ աշակերտներ՝ Պղատոն, Արիստոթել եւ շատ ուրիշներ, որոնցմէ հայազգի Պարոյր Հայկազն ու Դաւիթ Անյաղթ:

Յունական սերտողական միտքը ունէր երկու ուղղութիւն՝ թեզ մը վերցնել, սերտել անոր բոլոր բաղադրիչները, վերլուծել եւ քայլքայլ հասնիլ եզրակացութեան: Այս մէկը deductive դպրոցն է: Կը կոչուի նաեւ տիպերթիքա: Երկրորդ այն դպրոցն է, որ թեզ մը փաստելու համար կ'առնէ մի քանի փաստ, կ'ընդհանրացնէ զայն եւ կը հասնի եզրակացութեան: Այս մէկը inductive դպրոցն է, որ կը կոչուի նաեւ բնագանցական կամ metaphysical: Խօսիմք օրինակներով: Տիպերթիքան իր վերլուծումին մէջ կ'առնէ կարծիքներ: Կարծիքը պետք է ունենայ իբր հիմ ընդհանուր բարիքը եւ ճշմարտութեան հասնելու ձգտումը: Կարծիքներու բախումով կը հասնի ամենալաւ կարծիքին, որու շուրջ մեծամասնութեան համակրանքը կ'ունենայ: Մէկ կարծիք, ըստ այս դպրոցին վտանգաւոր է, որովհետեւ մարդ կրնայ սխալիլ: Շատերու կարծիքը աւելի գիտական հիմեր կ'ունենայ: Բնագանցական դպրոցին մէջ, նախօրօք կազմուած կարծրատիպեր կամ թապուներ նկատի կ'առնուին սկսելու համար երկխօսութիւնը եւ իբր հիմ կը ծառայեն կարծիքներ արտայայտելու համար: Օրինակներ են հայրենիքը, ազգը, եկեղեցին, եւ այլն:

Այս երկու դպրոցներու բախումը միշտ ներկայ եղած է մեր քաղաքական միտքին մէջ: Ունեցած ենք միշտ երկու հզօր դրացիներ, Արեւելք եւ Արեւմուտք: Հռոմ եւ Պարսկաստան, Բիւզանդիոն եւ Արաբական Խալիֆայութիւն, Օսմանեան պետութիւն եւ Պարսկաստան, ներկայիս Արեւմուտք եւ Արեւելք: Թիւով քիչ եղած են այն իշխողները, որոնք կրցած են հաւասարակշռութիւն մտցնել մեր քաղաքական միտքին մէջ, իշխել հայ ժողովուրդի շահերը բոլոր միւս շահերէն գերադասելով, անոր ազատ ապրելու իրաւունքը պահած են: Միշտ մէկ կողմը գերա-կշռող եղած է ի վնաս միւս կողմին: Այս պատճառով է որ մեր ժողովուրդը վնասած է, կորսնցուցած է գերիշխանութիւն, պետութիւն, իր հողին վրայ արժանապատիւ կեանք ունենալու իրաւունք: Բագրատունեաց թագաւորութեան վերջին օրերուն բիւզանդասէր Վեստ Սարգիս եւ Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոս դաւաճանական արարքով մը Անիի բանալիները յանձնած են բիւզանդացիներուն, կործանելով Հայաստանի հողին վրայ մեր վերջին պետութիւնը: Կիլիկիոյ թագաւորութեան օրերուն նոյնպէս լատինամուկներ եւ ազգայնականներ բախում ունեցած են: Շահած են լատինամուկները, որոնք Արեւմուտքին մօտ էին եւ Կիլիկիոյ հայկական պետութիւնը դարձած է Արեւելքի աչքին փուշ ու առաջին ներկայացած առիթին, մեմլուքները կործանած են զայն: Միայն 1680-ականներուն է որ Սիւնիքի եւ Արցախի մելիքները ու Անենայն հայոց կաթողիկոսը դիւանագիտական հզօր քայլով մը եւ նկատի ունենալով հայ ժողովուրդի դժխեմ ճակատագիրը, որոշեցին զաղտնի ժողովներով աշխատանք տանիլ հայ ժողովուրդի ազատագրման համար: Պռոշեան ազունական ընտանիքէն Իսրայէլ Օրին ընտրուեցաւ որպէս բանագնաց Արեւմուտքի եւրոպական արքունիքներուն մօտ: Օրի երկար տարիներ մնաց Ֆրանսայի, Գերմանիոյ,

Աւստրիոյ եւ Թոս-քանայի մէջ:

Հանդիպեցաւ իշխաններու եւ կայսրերու, սա-կայն արդիւնքի չհասաւ: Զգաց, թէ Արեւմուտքը շատ հեռու էր հայ եւ վրացի ժողովուրդներուն օգնելէ: Պատճառը այդ երկիրներուն հեռաւորութիւնն էր եւ Ֆրանսայի ու Աւստրիայի ունեցած յատուկ կապերը Օսմանեան պետութեան հետ: Դիւանագէտ էր Իսրայէլ Օրին, տիալեքթիայի մեծ վարպետ մը: Ժողովին փոխանցելէ ետք իր տեղեկագիրը, անոնց յայտնեց, թէ հիւսիսի մէջ կը զարգանար քրիստոնէայ մեծ ուժ մը՝ Ռուս-իան, որ իր շահերուն համար կրնար հետաքրքրուած ըլլալ վրացիներուն եւ հայերուն օգնութեամբ: Երկիր մը աշխարհաքաղաքական շահ պիտի ունենար օգնելու համար հայերուն: Ռուսերը տաք ջուրեր իջնելու ծրագիր ունէին, ինչպէս որ ըսած էր Մեծն Պետրոս ցարը Իսրայէլ Օրինին:

Տիալեքթիայի ինչ հզօր եզրակացութիւն: Օրին իրաւացի էր: Արեւելեան Հայաստանի մէջ իր յաջորդները Սիւնիքի եւ Արցախի մելիքները, Գանձասարի կաթողիկոսները շարունակեցին իր գործը: Ղաւիթ Բէկ եւ Մխիթար սպարապետ դարձան ազգայինազատագրական պայքարի ղեկավարները: Պտուղը արեւելահայերը քաղեցին 1828-ին, երբ Երեւանի եւ Նախիջեւանի նահանգները ազատագրուեցան պարսից լուծէն: Այդպիսով հիմը դրուեցաւ ապագայի հայկական պետութեան, Ռուսիոյ հովանիին տակ:

Քիչ թիւով արեւմտահայերու մօտ դժբախտաբար գտնուեցաւ տիալեքթիան, այսինքն վերլուծումի հիման վրայ որոշում կայացնելու տարբերակը: Արեւմտահայութիւնը մնաց Օսմանեան ժամը լուծին տակ: Պոլսոյ պատրիարքութիւնը հիմնուեցաւ սուլթանին կողմէ 1463 թուականին, հայերը իր մականին տակ պահելու համար: Պատրիարքին տրուեցաւ Միլլէթ Փաթ-րիքի տիտղոսը: Հայեր կը համարձակէին որեւէ քայլի դիմել սուլթանին դէմ: Իրենց պատրիարքը պատանդ էր եւ է մինչեւ այսօր: Օսմանցիները շատ լաւ գիտէին մեր ժողովուրդին կապուածութիւնը իր Եկեղեցիին ու զայն շահագործեցին աղուէսօրէն: Ասոր փաստը 1822-ին էր, երբ յոյներու պատրիարքը մերժեց յոյն յեղափոխականներու դէմ կոնդակ ստորագրել, սուլթանը զինք կախել տուաւ պատրիարքութեան դրան առջեւ:

Հիմա գիտցա՞ք ինչու Պոլսոյ պատրիարքներ կը վախճանային որեւէ ազատագրական քայլերու զօրակցելու: Խրիմեան Հայրիկ բացառութիւն կազմեց, սակայն իրաժարեցաւ ապա աքսորուեցաւ: Կոստանդնուպոլսոյ մէջ հարուստ ընտանիքներու խաւ մը կար, որ նաեւ դէմ էր որեւէ քայլի դիմելու գաւառին մէջ ազատագրական պայքար սկսելու համար: Այդ մարդիկ մեր ժողովուրդը քնացուցին իրենց շահին համար: Բնագանցականի հետեւորդներ էին: Դէմ էին ամէն ուրիշ կարծիքի: Այս պատճառով ճնշեցին մեր պատրիարքներուն վրայ Ներսէս Վարժապետեանէն մինչեւ Մկրտիչ Խրիմեան եւ այլք:

Մեր ժողովուրդը այդ բնագանցական, այլ կարծիք չընդունելու գինը վճարեց: 1878-ին դէմ կեցան Ռուսիոյ պահանջագիր ներկայացնելու որ մեզի օգնէր: 1908-էն սկսեալ երբ Օսմանեան պետութեան ղեկը գրաւեցին կասկածելի իթթիհատականները, հայկական ուժեր բաժնուեցան երկու մասի: Անոնց զօրակցողներ եւ կասկածողներ: Հնչակեաններ ահագանգ հնչեցուցին այդ

իթթիհատականներու վտանգին մասին: Մտիկ ընող ո՞վ էր: Չունէինք արթուն ղեկավարներ, որ քայլը ճիշդ ձեւով դատէին ու մեր ժողովուրդը փրկէին:

Նոյնիսկ 1909-ի Կիլիկիոյ ջարդերէն ետք մնացին գործակցող Իթթիհատին հետ: Հայոց ցեղասպանութենէն ետք գացինք գնդակահարեցինք ոճրագործը, որ արդէն ոճիրը կատարած էր: Հազարամեայ մեր հայրենիքի հողը կորսնցուցած էինք: Անգամ մը եւս վճարեցինք գինը տիալեքթիայի կամ այլ կարծիք չընդունելուն: Մկրտիչ Խրիմեան, Զօրավար Անդրանիկ եւ այլ արեւմտահայ ղեկավարներ ճիշդ դատեցին: Իրենց մօտ յստակ էր թշնամին եւ գիտէին որու հետ համագործակցիլ: Զօրավարին եւ Հայրիկին կարծիքը Ռուսիոյ մասին կը բխէր մաքուր ազգային նպատակներէ: Մեր ժողովուրդէն խաւի մը մօտ կայ բնագանցական, ոչ գիտական վերապահութիւն հիւսիսի մեր մեծ դրացիին՝ ռուսին հանդէպ: Այդ խաւը ցարական հակայեղափոխական շարժումը եւ սովետական իշխանութիւնները օրինակ կը բերէ միշտ: Այդ իշխանութեան ժամանակ ռուս մտաւորականներ ալ հալածուեցան: Ապագային երկիր էր Խորհրդային Միութիւնը: Փաստ է սակայն, որ միայն ռուսն է որ իր շահին համար օգնեց մեզի: Ուիշ տարբերակ կ'այ: Հակառակ մեր բոլոր զոհողութիւններուն, Հայկական Լեզնոյ կամ Արեւմուտքի բանակներուն մէջ ծառայող հայ զինուորներու միջոցով, Արեւմուտքը մեզի մէկ դիզ հող տուա՞ւ: Ֆրանսան ծախեց Կիլիկիան, միւսներն ալ Աթաթիւրքին շնորհեցին լայնածաւալ պետութիւն մը, հայ, յոյն, ասորի ու այլ բնիկ ժողովուրդներու աճիւններուն վրայ: Այս է չոր իրականութիւնը: Տիալեքթիան կ'ըսէ ըլլալ գործնական եւ հաւատալ արդիւնքին, ամպերէն վար իջնել: Ներկայիս Արեւելքի մէջ ուժերու զարթում մը կայ: Աշխարհի նոր համակարգը արդէն կ'երեւի: Ռուսիա եւ Չինաստան մեր ռազմավարական գործընկերներն են իրենց շահերէն մեկնելով: Սուրիոյ պատերազմը փաստեց, թէ Թուրքիան շրջանին մէջ անկայունութեան գործօն է: Պէտք է հակակշռել այդ երկրի աշխարհաքաղաքական կշիռը: Ռուսիոյ համար դէպի հարաւ ռազմավարական անցք ենք, հակադրուելով փանթուրանական վտանգաւոր հորիզոնական առանցքին, որու նպատակն է հարաւէն շրջապատել Ռուսիան: Չինաստանի համար «Մետաքսի ճամբայ»ի կարեւոր գործընկեր ենք եւ փանթուրանականութեան տարածման դէմ մեծ պատուար:

Արեւմուտքին համար Չինաստանի արեւմուտքի թրքացեղ ուղղուները գործիք են զսպելու համար Չինաստանը: Չինացիները լաւ գիտեն այս պարագան: Ուրեմն մեզի կը մնայ որպէս ժողովուրդ որոշում կայացնել: Մնա՞լ Արեւմուտքի դարերու անյոյս փորձին մէջ, թէ երթալով տիալեքթիային, մօտենալ նոր զարգացող համակարգի երկիրներուն եւ սերտել օգուտները ու անոնց մեզի օգնելու ռազմավարական շահը: Երեք դար առաջ Իսրայէլ Օրին շատ ճիշդ էր, երբ մելիքներուն ու Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին յայտնեց Արեւմուտքին վստահելու սնանկութիւնը: Որքան ճիշդ էր ան: Մնանք «Ոսկեայ Միջին»ին մէջ: Բանակցինք բոլորին հետ, շէշտը սակայն դնելով աւելի յուսատուին վրայ: Վերջապէս մեր ժողովուրդին պէտք է տիալեքթիա: Յարգենք իւրաքանչիւր գիտական, վերլուծական կարծիք եւ հեռանալով կաղապարուած, բնագանցական պարտադրուած որոշումներէ:

Արեւմտեան Հայաստանի դատի ճամբուն վրայ կատարուելիք շատ գործ կայ: Ժամն է աշխատանքի:

Լեզուաբանութիւն Թէ Իմաստասիրութիւն

Մովսէս Անդրանիկի Նաճարեան

Մեր օրերու Ամերիկացի դեղագործ գիտարար գիտնական մը՝ Ամերիկեան կարմիր հնդիկներու բուժակին կը հարցնէ, թէ այդ ինչպէ՞ս է որ կրցեր է գիտնալ առնուազն 3000 բոյսերու բուժիչ յատկութիւնները, երբ իրեն նման դեղագործները մասնագիտանալով ու փորձարարական փնտռութիւններով հանդերձ՝ չե՛ն կրցած բացայայտել ու իմանալ այդքանը...:

Կարմիր հնդիկ բուժակը կը պատասխանէ, թէ պէտք եղած ատեն՝ բոյսերու հոգիները կը խօսին իրեն հետ, ու կը հաղորդեն այդ գաղտնիքները...

Մենք քիչ մը մը այլ ձեւով կը հասկնանք ու կը մեկնաբանենք այդ անըմբռնելի պատասխանը:

Քանի որ հոգին Բանն է՝ որ «ի սկզբանէ էր», «եւ Բանն էր Աստուած», իսկ Բանը նաեւ խօսքն է ու լեզուն՝ ապա մեզի կը մնայ լեզուի մէջ թագնուած «հոգի-ն» ըմբռնել ու ճիշդ հասկնալ, երբ լեզուն մարմնաւորուած է բառերով, **իսկ հոգին թագնուած է... բառերու հնագոյն ուղղագրութեան մէջ:**

Այս կերպով քննելով նիւթերու, բոյսերու, իրերու, կենդանիներու, լուսատուներու նաեւ մարդկանց անունները՝ կը բացուի՛ն Աստուածային գաղտնարաններուն դուռերը մեր իմացականութեան առջեւ:

Մատենագրութեան մէջ օգտագործուած բառեր կան որոնք այսօրուայ ընկալումներով սահմանելն ու թարգմանելը կ'աղաւաղէ աւանդուած գրութեան բովանդակութիւնը, քանզի ժամանակի ընթացքին մթագներ է անոնց բուն էութիւնը: Չոր ուշադրութեան կը յանձնենք անոնցմէ մէկ քանին՝ մեր մեկնաբանութիւններով, համոզուած ըլլալով, որ անոնք կենսական նշանակութիւն կրնան ունենալ այսօր՝ մեր հոգեւոր, հաւատամքային, տիեզերաձանաչողական, գիտական եւ ազգային հիմնախնդիրները քննարկելու համար:

1. Աջ

Կը կարելորենք այս բառի նախնական իմաստը, որովհետեւ կ'առնչուի աստուածաբանական, կրօնական, ծիսական, գիտական եւ քաղաքական ոլորտներուն:

Աճառեանի տուեալներով՝ նոյն արմատով ունինք «աջակողմն, աջաթեւ, աջակից, աջակցիլ, աջեակ, աջել, աջին, աջանալ» բառերը:

Աճառեանը «աջ»-ի հետ զուգադրեր է սոգդիերէն «s r y» բառը՝ 1.«աջ», 2.«առաջին» եւ 3.«այն որ գլուխն է» իմաստներով:

Մեր կարծիքով, «աջ» բառի բանալին կը գտնուի

մերկայացուած վերջին իմաստաբանութեան մէջ:

Առանձին վերցուած «Ջ» տառը կը նշանակէ «ջերմութիւն»՝ որ կը բխի էութեան վերին կէսէն, գլուխէն եւ թոքերէն (շունչը եւ անոր հետ մէկտեղ բանը, խօսքը):

Ունինք նաեւ «տապ»-ը, ֆիզիկական տաքութիւնը, որու ակունքն է էութեան սիրտը:

Էութեան երրորդ կեդրոնի՝ սեռական գործարանի էներգակիրը եւ ջերմութիւնը կոչուեր է «հուր»: Ասկէ ալ ֆալլոսապաշտ «հուրիայ-հրեաները»:

«Աջ»-ը որպէս մտքի էներգակիր՝ հզօրագոյն է քան «ձախ.-ը, ֆիզիկական-սերնդագործականն ու նիւթական էներգակիրը: Ուստի երբ կ'ըսենք «գործը աջ կ'երթայ»՝ ապա պէտք է հասկնալ, որ խօսքը մարդու մտաւոր արգասաբերութեան մասին է, ինչը առաւել է՝ քան երբ «գործը ձախ կ'երթայ», այսինքն միայն ֆիզիկական ու նիւթական գործունէութեան արգասաբերութիւն կ'ունենայ: «Յառաջանալ» բայը բառացիօրէն կարելի է հասկնալ «դէպի աջ երթալ»՝ ինչպէս եւ «դէպի գլուխը կամ գլխաւորը երթալ»:

Քաղաքական ասպարեզի մէջ ձախակողմեան ուժերուն կը կոչեն «յառաջդիմական»: «Ձախ»-ը «առ աջ»:
«Յառաջդիմական» բառը կը նշանակէ «դէպի աջ դիմող»:
Կենսաբանականօրէն բնական է՝ որ հակադրուեալ բեւեռներուն ուժերը իրարու ձգտին, ձախակողմեան մատերիալիստները ձգտին հասնելու «աջ»-ին այսինքն մտաւոր-հոգեւոր իմացականութեան, ինչը կը պակսի իրենց, եւ երեւոյթը դրական ձգտում մըր է եթէ իսկապէս այդ է իրենց նպատակակէտը, իղիալը...(ամբողջանալու ձգտում է): Ընդհակառակը, աջակողմեաններուն կը կոչեն «յետադիմական»՝ այսինքն բարձրագոյնէն, հոգեւոր-մտաւորէն կը ձգտին ֆիզիկական-կենդանականին եւ նիւթականին, ինչը կը պակասի անոնց, ըստ բառի կրած խորհուրդին:

Մեր հետազօտութեան հետեւանքով գտանք, որ հայերէնի «աջ»-ը (նաեւ) գլուխն է (հիւսիսային բեւեռն է)՝ իսկ «ձախ»-ը (նաեւ) սեռական գործարանն է (հարաւային բեւեռն է): Տարբեր լեզուներով «աջ»-ն ու «ձախ»-ը արտայայտուեր են «գլուխ» եւ «ոտք» արտայայտող բառերով,¹ որոնք անպայման չէ որ տուեալ լեզուներով ունին «գլուխ» եւ «ոտք» իմաստները: Այսպէս. պրս. «peshrav= առջեւէն գացող», «Peshin=առաջուց, կանխաւ»,² որոնց «pesh» արմատը հայերէնով եւ թիւրքերէնով կը յայտնուի «բաշ» հնչիւնով եւ «գլուխ» իմաստով (անգլերէնով՝ base, basic=գլխաւոր): Ապա եւ Բելուճերէն «p'eshi=առաջին, այն որ առջեւն է» որ կը բխի նոյն «բաշ» արմատէն:

Հայերէնով «Բաշ»-ը աւանդուեր է որպէս «ծիու գլխու մագ»՝ մինչդեռ կը կարծենք, որ պիտի ըլլայ «գլուխ», յատկապէս «ծիու գլուխ» կամ «կենդանիներու գլուխ» տարբերելու համար մարդկային գլուխէն: Ֆրանսերէն «gauch=ձախ», որն հայերէնի «կօշիկ» բառի «կաւշ-կօշ» արմատն է, ուր «կօշ»-ը ոտքն է, իսկ «իկ»-ը՝ ոտքը ծածկող-ամփոփողը, հետեւաբար ֆրանսերէն gauch=ձախ բառի նախնական իմաստը եղած է «ոտք»: Արաբերէնի «Յասար»-ը կը նշանակէ «ձախ», իսկ բառի արմատ «սարա»-ն «քալել», ինչը նոյնպէս ոտքի հետ կ'առնչուի:

Մատենագրական.-
Վ. Ս. Նալբանդեանի յօդուածին մէջ կը կարդանք.-

«Փառաբանութիւնը քերթողն սկսում է **մարդու գլխից**»:

Իբր զճրագ բազմաբերանեան

Ի յաշտանակի մարմնիդ հաստատեցաւ **գլխոյդ բոլորութիւն**,...

Իբր կցորդ համացեղութեամբ ամենաբաշխ աշոյն Աստուծոյ՝ Աստուած կոչեցար» (բան ԽԶ, բ):⁴

Մեկնաբանութիւն.-

Նարեկացին «գլխոյդ բոլորութիւն»-ին զուգահեռ դրեր է «աշոյն Աստուծոյ» արտայայտութիւնը՝ որով նկատի ունեցեր է Աստուծոյ գլուխը:

Նաեւ «ամենաբաշխ աշոյն Աստուծոյ» ըսելով ո'չ թէ Աստուծոյ «աջ ձեռքը» նկատի ունի՝ այլ «Աստուծոյ գլխու ամենաբաշխ միտքը»:

Բերենք ս. Գրիգոր Լուսաւորիչին խօսքը.-

«Հաւատք ճշմարիտ այս են: Խոնարհեցաւ եւ խառնեաց զԱստուածութիւնն ընդ մարդկութեանս, եւ զանմեռն ընդ մեռոտս. զի զամենայն մարդիկ անբնակ արասցէ յանմահութենէ Աստուածութեան իւրոյ. **յորժամ մարմնովն առ Հօրն ընդ աջմէն եմուտ**, եւ խառնեաց զմեզ յԱստուածութիւն իւր միածին Աստուածորդին հօրակիցն Հօր»:⁵

Խոնարհուողն ու իր աստուածային մասը մարդկութեան խառնողը Յիսուս Քրիստոսն է՝ Աստուծոյ Որդին: Ուստի «Յորժամ մարմնովն առ Հօրն ընդ աջմէն եմուտ» նախադասութիւնը չի՝ կրնար նշանակել «Հօր աջ կողմը նստեցաւ», քանզի «եմուտ»-ը «մտաւ» իմաստն ունի, իսկ «ընդ»-ը կը նշանակէ «մէջը», ուստի Յիսուս Քրիստոսն իր մարմնովն ո'չ թէ նստեր է Իր Հօր աջ կողմը՝ այլ «մտեր է իր Հօր գլուխէն ներս», ինչը նոյնպէս կարելի չէ բառացի հասկնալ, որովհետեւ «աջ»-ը գլխու ուղեղի լոյսն է, միտքն է, ուստի Քրիստոս տեղ գտեր է Իր Հօր մտքի լուսապսակէն ներս՝ որպէս լուսեղէն էներգակիր:

Իսկ թէ ինչպէ՞ս կրնար Ան Իր «մարմնով» մտնել Հօր միտքէն ներս՝ պատասխանենք, որ մինչեւ համբառնալը՝ Քրիստոս հագեր է «լուսեղէն հագուստ», այսինքն Անոր մարմինն ալ դարձեր է լուսեղէն:

Ազաթանգեղոսը կ'ըսէ. «Վասն որոյ մարգարէն ասէ.

»Յայտնեաց Տէր զաջ իւր եւ զբազուկ իւր ամենայն հեթանոսաց, եւ տեսին ամենայն ծագք երկրի գիրկութիւն Աստուծոյ մերոյ»: **«Աջն Հօր ինքն իսկ է** եւ բազուկն՝ միածինն Քրիստոս. եւ նովաւ լուսաւորեցան ամենայն եղեալքս. որ՝ - ի սկզբանէ էր Բանն, եւ Բանն էր առ Աստուած, եւ Աստուած էր Բանն, որ ամենայն ինչ նովաւ եղեւ»:⁶

Առաջին նախադասութեան «Յայտնեաց Տէր զաջ իւր»-ը կը նշանակէ «Տէրն իր միտքը յայտնեց» բոլոր հեթանոսներուն:

«Աջն հօր ինքն իսկ է» նախադասութեան մէջ «աջը» եթէ «ձեռք» հասկնանք՝ ապա կ'իյնանք թիրիմացութեան մէջ: Որովհետեւ Հայրը միայն ձեռք չէ՝ այլ առաջին հերթին միտքն է (հայրը ընտանիքի գլուխն է) ինչը սբ. Գրիգոր Լուսաւորիչ կը ներկայացնէ որպէս «Բանն»՝ որով Աստուած կը նոյնանայ «Աջ»-ի կամ «Բան»-ի հետ:

Այսքանէն ետք, Ազաթանգեղոսը կը գրէ.-

«Եւ ել նստաւ ընդ աջմէ ծնողին իւրոյ Աստուծոյ»: Այսինքն «նստեցաւ իր ծնողի աջին մէջ», այլապէս՝ «նստեցաւ իր ծնողի ուղեղին կամ միտքին մէջ» եւ ո'չ թէ ձեռքին մէջ, կամ ալ «աջ կողմը»՝ քանզի «ընդ»-ը «կողմ» չէ: Իսկ եթէ ըսելու ըլլար աջ կողմը՝ պիտի գրէր «յաջմէ»:⁷

Խորենացին կ'ըսէ.-

«Այլ ոչ ինչ կարի յամեցին ընդ մէջ անցանել արք

քաջք եւ անուանիք ի զարմիցն Հայկայ եւ ասորեստանոյն Սենեքերիմայ եւ հարեալ աշտէիւք զքաջն՝ սատակէին, եւ զգօրսն առաջի արկեալ՝ ի փախուստ դարձուցանէին»:⁸

«Եւ զգօրսն առաջի արկեալ» կը նշանակէ «զօրքը գլուխէն զառնելով», այսինքն զօրքի առաջնորդին-գլխաւորին սպաննելով՝ փախուստի մատներ են մնացեալին:

Խորենացին կը խօսի Ազաթանգեղոսի երկի եւ Տրդատ Մեծի մասին.-

«Յաղագս սորա եւ համատոհմիցն կարճ ի կարճոյ իմն անցանելով աշող քարտուղարն Տրդատայ Ազաթանգեղոս, փոքր ի շատէ պատմէ զմահն Արտաւանայ...»:⁹

Տրդատի «աշող քարտուղարը» կը նշանակէ «գլխաւոր կամ գլխաւորող քարտուղարը», եւ ո'չ թէ «յաջողակ» քարտուղարը:

Մեկնաբանութիւն.-

Աջիկներու եւ ձախիկներու մասին ներկայիս ընդունուած կարծիքները մենք չենք կիսեր: Աջիկները առհասարակ մտաւոր եւ հոգեւոր հետաքրքրութիւններու եւ ունակութիւններու տէր մարդիկ են, իսկ ձախիկները նիւթական, երկրային հետաքրքրութիւններ ունեցողներն են, ինչը կը նշանակէ թէ առաւել գործնական են: Կան նաեւ թագուն աջիկներ ու թագուն ձախիկներ՝ որոնք կրնան միաւորել հոգեւորն ու նիւթականը, երկնայինն ու երկրայինը, ինչը շատ արեւի բեղուն է եւ արգասաբեր:

Աջ ուղեղը հոգեւոր ու մտաւոր գործարանն է՝ իսկ ձախ ուղեղը գործնական եւ նիւթական հարցերու պատասխանատունն է, ինչպէս եւ սերնդագործական կեդրոնն է: Արական թէ իգական աջ ծուարանը արական սերմերու արտադրողն է, իսկ ձախը՝ իգական: Աջ ձեռքը լոյս տուող է, արարող, իսկ ձախը՝ տիեզերական լոյսը ստացողն է (ատոր համար ալ աջ ձեռքով կը ձեռնուինք):

2. Աջահամբոյր

«Աջը համբուրել»-ը առաջին հերթին «ձակատը համբուրել»-ն է:

Անցեալին երբ նորահարսը մօտենալով համբուրեր է կիսուր հօր կամ կիսուր մօր ձեռքը՝ անոնք ալ համբուրեր են հարսին ձակատը: Մեր կարծիքով այս երկկողմանի գործողութիւնն է որ կոչուեր է «աջահամբոյր», եւ ո'չ թէ աջ ձեռքը համբուրելը:

3. Ասուն եւ Անասուն

Ասոնց մեկնութիւնը կը կարեւորենք այն հանգամանքով, որ «անասուն» բառի էութիւնը պարզելով միայն կարելի է լուծել մարդկութեանն հուզող հանելուկ մը՝ որ կը վերաբերի «նախամարդ»-«կապկամարդ»-ի բնութագրութեան եւ գոյառութեան:

Սուրբ Գիրքը կ'ըսէ. «Աստուած ըսաւ. Երկիրը թող հանէ շնչաւոր կենդանի իր տեսակին պէս՝ անասուններ, սողուններ ու երկրի գազաններ...»:¹⁰

Անասուններու արարչութիւնը տեղի ունեցեր է թռչնազգիներու արարչութենէն յետոյ, եւ նախքան սողուններու, գազաններու եւ հողածին մարդու արարչութիւնը:

Սողունի ինչ ըլլալը վեր ի վարոյ հասկնալի է:

Գազանը առանձնացուեր է անասունէն՝ ուստի ան պէտք է ունենայ իր իւրայատուկ յատկանիշը:

Հայոց տառերու իմաստաբանութեամբ առաջնորդուելով՝ «գազան»-«գ+ազ+ան»-ը կ'ըլլայ այն կենդանին, որն իր «գ»-գլխուն վրայ կ'ունենայ «ազ»-«արական բնոյթի զօրութիւն», եւ այդ զօրութիւնն անոր ապրուստի միջոցն է եղած է, քանզի «ան-ը «անել» բայն է, ուստի այդ զօրութեան միջոցով գործեր է ան, պաշտպանուեր ու սնունդ

հայթայթեր է:

«Արական բնոյթ»-ը ցցուն բան մը կը պատկերէ՝ ուստի «գազան»-ն իր գլխուն վրայ կոտոշ ունեցող, եւ կամ ժանիք ունեցող կենդանին է:

Հետեւութիւն.-

Սա կը նշանակէ, որ «անասուն»-ը ոչ կոտոշ, ոչ ալ ժանիք ունեցող կենդանին է, ինչպէս կապիկը:

«Անասուն»-ի ստուգաբանութիւնը՝ տառերու իմաստային սահմանումներով.-

1.«Ա-սուն»

Մեկնութիւն.

Աստուածայինով, արեւով եւ արեւայինով սնուող:

Հետեւութիւն 1.-

«Ա-սուն»-ը կը նշանակէ Աստուածային իմաստութեամբ, արեւով, կաթով, հացահատիկով սնուող:

2.«Աս-ուն».

Ինչպէս սուրբ Մ. Մաշտոցը կ'ըսէ՝ բառի տառերու առաջին զոյգը բառի բուն բովանդակութիւնն է, իսկ երկրորդ զոյգը կուտայ անոր բացատրութիւնը:

Այդ հիմքով ալ բանանք բառը:

«Աս»-«արական բնոյթի սերմ» + «ուն»-«**իգական բնոյթի հոգեւոր լուսոյ լուսապսակաւոր սերմ**»:

Մեկնութիւն.

«Արական բնոյթի սերմ»-ը դրական լիցքով, ճերմակ կամ արեւագոյն, երկարաւուն կամ հոսուն սերմ է:

«Ու»-ն «Իգական բնոյթի հոգեւոր լոյս»-ն է, էգ կենդանի-շնչաւորն է, որու «ն»-«լուսապսակաւոր սերմը» կուրծքն է, եւ որու սերմ-կաթի մասին է խօսքը: Իսկ կաթը «արական բնոյթի սերմ» է:

«Ուն»-ը միեւնոյն ժամանակ «ունենալ» բայի հիմքն է՝ հետեւաբար «ասուն»-ը «աս ունեցող» իմաստն է ալ ունի:

Հետեւութիւն 2.-

«Աս+ուն»-ը մայրական կաթ ունեցող էգ կենդանին է:

3.«Աս-ուն»

«Աս»-«Արական բնոյթի սերմ» + «ուն»-«երկրային հոգեւոր լուսոյ լուսապսակաւոր սերմ»:

«Արական բնոյթի սերմեր» են նաեւ բոլոր հացահատիկները՝ որոնք իրենց կորիզին վրայ չունին մսային զանգուած (ինչպէս միրգերը՝ որոնք իգական բնոյթի են):

«Երկրային հոգեւոր լոյսը» այս պարագային երկիր-հողէն ելած բոյսն է՝ որու «լուսապսակաւոր սերմ»-ը «կեղեւաւոր սերմն»-ն է:

Հետեւութիւն 3.-

«Աս-ուն»-ը առաջին հերթին կը բովանդակէ կենդանական կաթն ու հացահատիկը:

Յետոյ է որ «ասունը» սնունդ ըլլալէն անցեր է «սնող» եւ «սնուող» բովանդակութիւններուն՝ որոնք պարունակեր են «կաթով եւ հացահատիկով սնող եւ սնուող» իմաստը:

Սակայն ժամանակի ընթացքին «ասունը» կորսնցնելով իր բովանդակած «կաթն ու հացահատիկը» այսօր կը հասկցուի պարզապէս «սնուիլ, սնել», ինչպէս «կաթն-ասուն» բառով:

«Ասունը» «ան» ժխտական նախածանցով «անասուն» դառնալով՝ պէտք է ունենար «չսնող» եւ «չսնուող» իմաստները, որոնք չեն համապատասխաներ իրականութեան: Հետեւաբար «անասուն»-ի եւ անոր «ան» նախդիրին մէջ թաքնուած է եւս գաղտնիք մը՝ որուն կ'անդրադարձանք ներքեւ:

Այսքանը ամփոփելով՝ կարելի է ըսել որ «անասունը» կրնայ ըլլալ.

1.Ոչ կաթնասուն կենդանին:

2.Ուրիշ կենդանիներու կաթէն չսնուող «նախամարդը»՝ որ չէ ընտելացուցած զանոնք:

3.Հացահատիկ մշակել չիմացող եւ չուտող երկրածին նախամարդը:

Հայկական բանահիւսութեան եւ ժողովրդական խօսքի մէջ յաճախ կը հանդիպինք «հալալ կաթնակեր», «մայրական կաթը հարամ ըլլայ» արտայայտութիւններուն՝ որոնք կուգան հաստատելու մայրական կաթի կարեւորութիւնը մեր ազգային մտածելակերպին մէջ: Յաճախ նաեւ «մայրական կաթը հարամ ըլլայ» խօսքին ոչ պատահաբար կը հետեւի «անասուն» բառը՝ որովհետեւ երկուքը անմիջականօրէն զիրար ամբողջացնող եւ հաստատող գաղափար կը կրեն:

Անասուն =ան-ասուն

Պարզեցինք որ «անասունը» կաթով ու հացահատիկով չսնուող կը նշանակէ: Սակայն բառին մէջ կայ առաւել խորունկ բովանդակութիւն մը:

«Ան» =արական բնոյթի լուսապսակաւոր սերմ:

Այսինքն՝ երեւելի կամ ցցուն, ապրող, արեւագոյն կամ ճերմակաւուն լուսապսակ-կեղեւ ունեցող սերմ է, ինչը հաւկիթն է:

Հետեւութիւն.-

Քանի որ ասունը նաեւ սնուող եւ սնող իմաստը ծեռք բերած է՝ ապա անասունը «ան»-ով սնուող եւ սնող իմաստն ալ ունի, այսինքն՝ հաւկիթով սնուող: Իսկ հաւկիթը զիտենք որ մտեղէն է՝ հետեւաբար անասունը նաեւ միտով սնուողն է:

Թող ներողանիտ ըլլան մեր մտակեր ընթերցողները, որովհետեւ մենք ալ չափաւոր մտակեր ենք:

4.«Անասուն» կոչեր են հաւկիթով ու միտով սնուողներուն:

Ի հարկէ «ասուն»-ն ունի «ասող-խօսող» իմաստը: «Աս»-ը «աստուածային սերմ» կը նշանակէ (որուն հանդիպեցանք Ասիայ բառով), ուր սերմը նաեւ միտքի սերմ է՝ հետեւաբար «Աս»-ը կը բովանդակէ «աստուածային միտքի սերմ» իմաստը, հետեւաբար «ասուն»-ը «աստուածային միտքի սերմեր ունեցող»-ն է:

Ազաթանգեղոսի մօտ կը կարդանք.

«Որոյ (Աստուծոյ) բարձրագոյն ազդեցութեամբ ցուցեալ գաստուածագործ գիտութիւնն ի խառնակելն, յամբոխելն եւ **զմիասնունդ** ազգն ի բազում ազգս այալալեզուս **օտարածայն** անծանօթս միմեանց ընդ երեսս երկրի սիռէր»:¹¹

Խօսքը կը վերաբերի լեզուներու խառնակութեան՝ Բաբելոնի անյաջող աշտարակաշինութեան ւարտին:

«Զմիասնունդ» բառը այստեղ ուղղակիօրէն «միասին սնուող» կամ «միեւնոյն սնուող ունեցող» չի նշանակել՝ այլ «մէկ լեզուով խօսող»:

Բառն առաջացեր է հետեւեալ ձեւով.

«Մի՛ - աս - ունեցող - ունդ», որ կը նշանակէ «Մէկ լեզու ունեցող ունդ-սերմ» («աս»-էն ալ «ասել»-«ըսել» բայը), նաեւ՝ «մէկ Աստուած ունեցող սերունդ»:

Եզնիկ Կողբացին կը տարբերակէ ասունն ու խօսունը այսպէս.

(Աստուած) «Որ աղբիւրն է բարութեան, որ զամենայն զոր արար՝ գեղեցիկս արար, այս ինքն զբանաւորս եւ զանբանաւորս, զմտաւորս եւ զանմտաւորս, զխօսունս եւ **զանխօսունս, զասունս եւ զանասունս**»:¹²

Այստեղ «բանաւորն ու անբանը» զուգահեռ է «մտաւորին ու անմիտին», «խօսունին ու անխօսին», «ասունին ու անասունին»:

Հետեւաբար «զասունս» ըսելով ան նկատի ունեցեր է Ադամէն սերած «մարդկանց որդիներուն», իսկ «զանասունս» ըսելով ալ՝ «կապկամարդ-նախամարդուն», որն արարուեր է Ադամէն շատ առաջ:

4. Աստուած

Արմատներն են «աս-տու-ած» կամ «աստ-տու-ած» որտեղ «տու»-ն յառաջացեր է «տիւ»-էն, քանզի «իւ»-ը բարդուելու պատճառով շեշտագրուեր է ու դարձեր «տու», ուստի արմատներու բուն ձեւը եղած է.-

- =1. աս-տիւ-ած
- =2. աստ-տիւ-ած

Մեկնութիւն 1.

«Աս-տիւ-ած»

«Աս»-ը Աստուածային սերմն է, «տիւ»-ը ցերեկը եւ լոյսը, «ած»-ը՝ ածելը, լեցնելը կամ տալը: Հետեւաբար «Աստուած» կը նշանակէ.

- ա. Աստուածային սերմին լոյս ածող-տուող,
- բ. արեւային սերմին լոյս ածող-լեցնող,
- գ. Վերին սերմին (գլխուն) լոյս ածող-տուող:

Մեկնութիւն 2.

«Աստ-տիւ-ած»

«Աստ»-ը կը նշանակէ «այստեղ», այսինքն երկիրն ու երկրայինները, «տիւ»-ը լոյսն է, ցերեկը, «ած»-ը՝ ածողը: Ուստի ունեցանք «այստեղ լոյս ածողը, տուողը»:

Մեկնաբանութիւն.-

Երկու մեկնութիւնները կ'ամբողջացնեն զիրար՝ առանց հակադրուելու: Հետեւաբար «Աստուած» մեզի լոյս մատակարարողն է՝ թէ՛ ֆիզիկական եւ թէ՛ հոգեւոր-իմացական: Քանզի «լոյսը» թէ՛ մարմնական սնունդ է եւ թէ՛ մտաւոր լիցք՝ ինչը լիարժէք կ'արդարացնէ բառի բովանդակութիւնն ու իմաստը:

«Աստուած» բառը ինքնին Բարձրեալի անունը չէ՛ այլ Անոր մէկ յատկանիշը:

5. Այլ

Այսօր է որ «այլ» ըսելով կը հասկնանք «մէկ ուրիշ»-ը, մինչդեռ սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցն իր «Յաճախապատում ճառք» երկի երկրորդ գլխուն մէջ բազում անգամներ օգտագործեր է բառը Եբրայերէնի «էլ»-ին, արաբերէնի «Ալլահ»-ին ու անգլերէնի «Ալլ»-ին համագօր, երբ անգլ. «Ալլ»-ը ձեռք բերեր է «ամբողջ» իմաստը, եւ ամեն ինչ այդ ամբողջի մէջ է ու անոր մէկ մասնիկը:

Ան կ'ըսէ. «Այլը՝ միայն ինքը գիտէ իր անունը», ինչը նոյնն է թէ ըսենք «Աստուած միայն ինքը գիտէ իր անունը»: Կ'ըսէ նաեւ, թէ մենք Բարձրեալին կը ճանչնանք Անոր գործերէն՝ արարչագործութեան համար Ձինք կը կոչենք Արարիչ, մեզ ստեղծելուն համար կը կոչենք երկնային Հայր, բարերարութեան համար կ'անուանենք Բարի, գթառատութեան համար՝ Գթացող, անսահմանութեան պատճառով կը կոչենք Անեզր, անկրկնելի ըլլալուն համար կը կոչենք Եզակի, բոլորէն բարձր ըլլալուն համար՝ Բարձրեալ, աննկարագրելի ըլլալուն համար կը կոչենք Անճառելի, ի սկզբանէ ըլլալուն համար՝ Անպատճառ, մեզի տիրութիւն ընելուն համար՝ Տէր, եւ այլն:

Մենք ալ համեստաբար համակարծիք ենք սուրբ Մ. Մաշտոցին՝ ուստի եւ կ'ընդունինք որ «Այլ»-ն ալ Աստուծոյ մակդիրներէն մէկն է:

Սակայն ինչպէս շատ բառեր ինչ որ տեղ եւ ինչ որ

ժամանակ իմաստափոխութեան ենթարկուեր են՝ այդպէս ալ «Այլ»-ը:

Եբրայերէնի «էլ»-ը «էլոհիմ» յոգնակի ձեւով ալ օգտագործուած է, ինչը ցոյց կուտայ որ իսկութեան մէջ «Այլ»-«էլ»-ը ոչ թէ «Աստուած» կը նշանակէ՝ այլ «հրեշտակ», ու «հրեշտակներ»:

Բառի բուն իմաստաբանութիւնը կը բացայայտուի հայերէնի «Այլ» բառի տառացի մեկնութեամբ:

«Այլ» = «Աստուծոյ լուսապսակի լոյս»:

Մեկնութիւն.-

«Այլ»-ը «Աստուծոյ լուսապսակէն բխող լոյս» է՝ փառաւոր ու լուսեղէն հրեշտակ, որ տիեզերքի տարբեր կողմերը կ'առաքուի հսկելու եւ կարգաւորելու համար արարուած էութիւններու գործունէութիւնը, նաեւ երկիրը պաշտպանելու համար ճակատագրական փորձանքներէ:

Ահա այդպիսի հրեշտակներն ալ կոչուեր են «Այլ»-եր՝ որոնք հայ ժողովրդական խօսքով կը կոչուին «մեզանից լաւերը», թրքախօս հայութեան մէջ՝ «բիզդէն էյիլէր», ուր «բիզդէն»-ը «մեզմէ»-ն է, իսկ «էյիլէր»-ի հիմքը «այլ»-ն է:

Եւ կոչուեր են «մեզմէ լաւերը»՝ քանի որ անոնք մարդկային գիտակցականութենէն շատ աւելի կատարեալ բանականութիւն ունին, եւ մեզմէ կը տարբերուին իրենց որակով ու էութեամբ, եւ այդ յարաբերական տարբերութեան պատճառով ալ մեր մտածողութեան մէջ «այլ»-ը ձեռք բերեր է ընդհանրական «ուրիշ» իմաստը:

Այսքանէն ետք, ինչ որ «վկաներ»՝ կ'ուզեն մեր հաւատացեալ ժողովրդին համոզել, թէ իրենք գիտեն Աստուծոյ անունը, իսկ պետութիւններու մէջ առաջինը Քրիստոնէութիւնն ընդունած հայերս իբր թէ տգէտ կը մեռնինք՝ քանզի մեր երկնային Հօր անունն իսկ չենք գիտեր:

Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոց կ'ըսէ, թէ ճշմարիտն ու ճշմարտութիւնը մէկն է:

Եկէք պարզ տրամաբանութեամբ հասնինք անոր:

Այդ «վկաները» կը քարոզեն թէ իրենց աստուծոյ անունը Եհովայ է:

Մարդիկ շատ են՝ ու անուններ կը կրեն իրարմէ զանազանուելու համար: Բայց Աստուած միակն է՝ ու չունի իրեն հաւասարը, որմէ ալ ստիպուած ըլլայինք զանազանելու Ձինք ու Իր անունով կանչէինք:

Իսկ «վկաները» արդեօք որմէ՞ կ'ուզեն զանազանել իրենց անուանակիրին՝ եթէ ոչ միակ Աստուծմէ, որն Իր անունը ի՛նքը միայն գիտէ:

Բայց ո՞վ ցանկացեր է նմանակել Տիրոջն ու աստուածանալ՝ եթէ ոչ հակառակորդը, սատանան՝ որուն «վկաները» երեւի ոչ պատահաբար կը կոչեն Եհովայ կամ Յահուէ, որու նախասկզբնական ձեւն է Յահ:

Ըստ մեր ստուգաբանութեան՝ այդ անունն իր «Եհովայ»¹³ ձեւով կը նշանակէ «Երկիրն ու երկրայինը սիրող անձ», «նիւթը սիրող, նիւթապաշտ անձ», ինչը ճիշդ սատանայի եւ անոր ծառաներու միակ որակն է:

Ճիշդ է, որ որեւէ մարդ ալ պարտաւոր է սիրել երկիրը (իր մարմինը), հոգ տանիլ անոր մաքրութեանն ու անապականութեան՝ սակայն անոր գերին դառնալն ու հոգին ու հոգեւորը մոռանալը աններելի է:

«Եհովայ»-ն իր հնագոյն «Յահ» ձեւով կը բացայայտէ այդ անձի ինքնութիւնը: «Յահ»-ը հակառակ ընթերցմամբ կ'ըլլայ «Հայ»՝ որ «բարձր» կը նշանակէ, իսկ «յահ»-ը անոր հակառակն ըլլալով՝ կը նշանակէ «ցած», այսինքն իր բարձրութեն ինկած կամ գլորուած, ինչը նոյն

ինքն սատանայի ածականներէն մէկն է:

Եկեղեցական արարողութիւններու աւարտին կ'արտասանուի «Ալելու եահ որդիք» խօսքը՝ որուն իմաստը այլափոխելով թարգմաներ են «Վիառաբանեցէ՛ք եահին»՝ եւ մեծ աւեր գործեր են աստուածաբանութեան մէջ: Մինչդեռ «ալելու»-ն «հալլիլու» բառն է արաբերէնի, գուցէ եւ ասորերէնի՝ եւ կը նշանակէ «լուսաւորեցէ՛ք»: Ուստի «ալելու եահ որդիք»-ն ունի «լուսաւորեցէ՛ք գլորուածին, որդիներ» իմաստը, այսինքն Քրիստոսի լուսաւորեալ որդիներուն եւ հետեւորդներուն առաքելութիւնն է՝ գլորուածին, աստուածապաշտութենէն շեղեալին կամ խտորեալին լուսաւորել Աստուծային գիտութեամբ՝ որպէսզի ան ազատուի սատանայի ճիրաններէն, ու դառնայ Աստուծոյ արժանաւոր զաւակներէն մին:

6. Աղանդ

Անգլ. «Land = ցամաք կամ հող»:

Land բառի հայերէն տառադարձութիւնն է «աղանդ»՝ ինչէն կ'երեւի, որ աղանդաւոր կոչուեր են զուտ երկրային գործերուն նուիրուած մարդիկ, այլաբանաբար՝ մատերիալիստ մարդիկ: Այս լոյսին տակ, Աճառեանի Արմատական Բառարանով յիշատակուած «աղանդաբեր»-ը օգտագործուեր է «հողաբեր» իմաստով, «աղանդագործ»-ը՝ «հողագործ», «երկրագործ»:

«Աղանդ»-ը սկզբնապէս «հող», «հիմք» իմաստն ունեցեր է, ուստի՝

1. «Արհամարհեցան **հարանցն աղանդք**, առաքելական աւանդութիւնք անարգեցան» նախադասութիւնը կը թարգմանուի.

«Արհամարհուեցան հայրերու հիմունքները (գուցէ եւ «աճիւնները»), անարգուեցան առաքելական աւանդութիւնները»:

2. «**Անաղանդ հաւատք**»-ը կարելի է հասկնալ «անհող, անհիմն հաւատք»:

3. «**Աղանդասար**»-ը պիտի ունենայ «հողասար» իմաստը:

4. «Երանելին Կիրիղոս ամենայն ուրեք **մի Որդի, մի Տէր աղանդէ**»-ն պէտք է ըմբռնել «Երանելի Կիրիղոսը բոլոր վայրերու մէջ հիմնաւորել է մէկ Որդին եւ մէկ Տէրը»՝ այլապէս մէկ Որդիի, մէկ Տիրոջ գաղափարը:

7. Stone Hange եւ Քարահունց

Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցի «Յաճախապատուն Ծառք» երկի ժեզլխուն մէջ կը կարդանք.

«Իսկ որում հաւատացաւ վերակացութիւն ժողովրդոց, եւ հեղգացի ի նոցա խնամս ի հոգեւոր ուսումն եւ ի խրատ, եւ **ստունգ(կ)**անիցէ եւ կամ ոչ տայցէ զմարմնաւոր պէտս կարօտելոց, այլ ուտէ եւ ըմպէ անզգայաբար, յանկարծակի գայ ի վերայ նորա մահ՝ յորում աւուր ակն ոչ ունիցի»:

ԺՅ զլխուն մէջ ալ կը կարդանք.

«Եւ **ստունգ(կ)**անութեան ցաւուցն ի մարդասէր բժշկէն զառողջութեան դեղս ընկալցի զարդարութեանն վարս, որ ընդդէմ մեղացն եւ դժնդակ ցաւուցն գոր ունէր»:

Առաջին օրինակին մէջ անորոշ կը մնայ «ստունգանիցէ» բառի բովանդակութիւնը: Երկրորդին մէջ «ստունգանութեան»-ը անմիջականօրէն կը կապուի «ցաւուց»-ի, «դժնդակ ցաւուց»-ի եւ զանոնք բուժելու միջոցներուն հետ, հետեւաբար գործ ունի ահռելի ցաւեր պատճառող երեւոյթի մը հետ:

Փորձենք ստուգաբանել բառը:

«Ստունգ+գանել», որտեղ առաջին «ստունգ» արմատը անգլերէնի «stone= քար» բառն է:

«Գան» արմատը, ինչպէս «գանակո՛ւել» բայով՝ ձեռք բերեր է ինչ որ «ծեծելու գործիք, գաւազան» իմաստը: Իսկ «գանել» ձեւով կը հասկցուի «գանի ենթարկել»՝ այլապէս «գանով ծեծել»:

Այսպիսով «ստունգանել»-ը կարելի է հասկնալ «քարէ գանով կո՛ծել»: Այսինքն տուեալ երկու նախադասութիւններուն մէջ գործ ունինք քարկոծուած մարդու մը եւ անոր անբուժելի ցաւերուն հետ:

Յիշենք որ անցեալին անօրէն սեռական յարաբերութեան մէջ բռնուողներուն կապեր են մինչեւ մէջքը հասնող փոսի մը մէջ ամրացուած ցիցէն՝ ու անցնող դարձող քար մը շարտեր է անոր ուղութեամբ: Քարերու կոյտը երբ հաւասարուեր է հողի մակերեսին՝ մարդուն ազատ արձակեր են, ի հարկէ եթէ ողջ մնացեր է: Այդպիսի վիճակի մը մէջ յայտնուած մարդու մասին է Մաշտոցի խօսքը:

Կը հետեւի, որ անգլ. Stone բառը խորթ չէ եղած հայ մարդուն: Աւելին:

Հայերէնէն անգլերէնի տառադարձութեան հիմքին դրուած է, որ հայ. «ս»-ն անգլերէնի մէջ պէտք է վերածուի «sh»-ի: Բայց այս բառի պարագային օրէնքը չէ գործած: Երեւոյթը ցոյց կուտայ, որ stone բառը Անգլիայ հասեր է աշտարակաշինութենէն շատ յետոյ՝ եզրը կրող մեծաթիւ հայ մարդկանց միջնորդութեամբ, ու անգլերէնի բառապաշարին ամրագրուեր է առանց ձեւափոխման:

Քանզի «stone-ստուն»-ի նախակազմիլ իմաստը մասնակիօրէն կ'առնչուի «քար»-ին, իսկ «գան»-ը «ծեծել»-ու հետ երբէք կապ չունի: «Գան»-ը շփոթուեր է «կան=cane=եղեգ»-ի հետ՝ ուստի եղեգնայ գաւազանով ծեծելը պիտի տար «կանել» եւ «կանակո՛ծել», ինչպէս «ստունգանել» բառի «ստունկանել» սխալագիր տարբերակով կը յայտնուի:

Հայերէնի «տուն»-ը անգլ. town բառն է: «Ս-տուն»-ը («գտուն» չէ) «սերմի տուն» է՝ իսկ «գան»-ը տառացիօրէն կը նշանակէ «գոյ անող, գոյացնող», կամ «գոյ անել, գոյացնել», ինչը վերջապէս «գալ» բայի խոնարհումէն կ'առաջանայ (կը գան): Ուստի «ստունգանել»-ը «սերմի տուն գոյացնել» է եւ կամ «սերմի տուն գոյացնող» է: Իսկ «սերմի տունը» առաջին հերթին մայրական արգանդն է՝ ապա եւ հողն է, որոնց մէջ կը ցանուի սերմը՝ վերածնուելու համար: Այս խորանկարի վրայ ալ «stone-ստուն»-ը ոչ թէ պարզապէս քարի կտոր է՝ այլ այն տապանաքարը, որուն տակ թաղուեր է վերածնութեան ենթակայ սերմը, հանգուցեալը:

Երկրորդ ընթերցմամբ՝ «գան»-ը անգլ. «gain=շահ, շահիլ» բառն ու բայն է, եւ «ստունգանել»-ը կը նշանակէ «քար շահիլ»՝ այսինքն քարկոծուիլ, կամ քարի արժանանալ, առաւել եւս՝ տապանաքարի արժանանալ:

Հայերէնի մէջ «գան»-ով ունինք «գանձ, գանձանակ» եւ այլ բառեր՝ երբ «գանձ»-ը¹⁴ անձի ձեռք բերածն է, գանձանակը՝ անձի ձեռքբերումներու ակն է, միատեղողը:

Stone Hange-ի «hange»-ը հայերէնի «հանգ»-ն է՝ «հանգած»-ն ու «հանգուցեալ»-ը:

«Հանգ»-ն ու «հոնգ»-ը նոյնիմաստ գոյգեր են՝

առաջինը արական բնոյթի, իսկ երկրորդը իգական: Այսինքն եթէ մահացածը տղամարդ է՝ ապա կոչուել է «հանգուցեալ», իսկ երբ կին եղած է՝ կոչուել է «հոնգուցեալ»:¹⁵

Stone Hange-ը «st»-«sit» եղած (նստեցուած, կանգնեցուած) քարերու շրջանակն է՝ որ որպէս «տուն» իր կեդրոնին կ'ամփոփէ արական սեռի հանգուցեալին:

Հոնգ-ը բարբառայնաձևով դարձեր է «հունջ»՝ «Քարահունջ» տեղանունան մէջ: Ասկէ ալ կարելի է եզրակացնել, որ «Քարահունջ»-ի կեդրոնին թաղուած է իգական սեռի հանգուցեալ մը՝ թերեւս դիւց-աստուածուհի մը:

Բայց չէ՞ որ Stone Hange-ն ու Քարահունջը աստղադիտարաններ են՝ պիտի ըսէք:

Այո, մեր նախահայրերը հաւատացեր են, որ լուսաւոր մեծ մարդկանց – ուսուցիչներու, սուրբերու – հոգիները կը վերածուին լուսատուներու՝ ուստի եւ անոնք այդ դամբարան-աստղադիտարաններուն միջոցով կապ կը պահպանեն տուեալ կոթողի շրջանակին թաղուած անձի լուսատու դարձած հոգիին/լուսապսակին հետ:

Սօսաւորապէս նոյնպիսի միտք արտայայտուել է Հոմերոսի մօտ.

«Պրիամոսի Պոլիտ որդին, որն ... **դէտ էր նստել Եսիետի շիրիմի վրայ բարձրադիտակ...**»:¹⁶

Ամփոփում.

1.«Տուն-town»-ը եղած է ո'չ թէ մէկ ընտանիքի բնակարանը՝ այլ մէկ տօհմի բնակատեղին: Իսկ stone-ստուն-ի սկիզբի «ս»-ն «տուն-town»-ի մէկ սերմն է՝ մէկ բջիջը: Հետեւաբար «stone-ստուն»-ը տօհմային համայնքին մէջ ապրող մէկ ընտանիքի բնակարանն է: Ուստի Stone Hange-ը կրնայ ըլլալ ընտանիքի մը հանգուցեալներուն դամբարանը:

2.«Տուն»-ը որպէս շինութիւն՝ կառուցուած է շինանիւթ: «Ս-տուն» բառը կը վերաբերի նաեւ շինանիւթի սերմ-միաւորին՝ որ կրնայ ըլլալ թէ՛ քար, թէ՛ փայտ, թէ՛ մետաղ, եւ թէ՛ աղիւս:

Բայց քանի որ «ստուն-stone»-ը անգլերէնի մէջ (եւ հին հայերէնի) աւանդուել է «քար» իմաստով՝ ապա կը հետելի, որ այդ բառը օգտագործողներն իրենց բնակարանները կառուցեր են քարով՝ եւ ո'չ թէ մէկ այլ շինանիւթով:

Իսկ համգարամեակներու պատմութեան մէջ հայերս եղած ենք քարէ շինութիւններ եւ բնակարաններ կառուցողներ, եւ աշխարհով մէկ յայտնի ու նշանաւոր եղած ենք քարագործ ճարտարապետներով ու վարպետներով: Մինչդէռ Եւրոպական ժողովուրդներէն շատերը՝ այդ շարքին նաեւ Անգլիացիներէն շատերը, աւանդաբար ունեցեր են փայտեայ բնակարաններ:

Յաւելուած.

«Հայկազնեան Լեզուի» եւ «Առձեռն» բառարանի տուեալներով ունեցեր ենք.

ա.«Ունջ» բառը՝ «ծայրը, տակը», նաեւ «գետին,

յատակ» իմաստներով:

բ.Ունեցել ենք «ընդ ունջ տանիմ» արտայայտութիւնը՝ «գետնի տակ անցընել, գետնին հաւասարեցնել», ինչպէս Վասակ սպարապետի եւ Շապուի արքայի երկխօսութեան մէջ, ուր վեջինս կը հարցնէ թէ ովքե՞ր կրնան ըլլալ այն երկու սարերը՝ որոնք գետնի տակ կ'անցնին երբ Վասակն իր ոտքերը կը դնէ անոնց վրայ: Բերենք նախադասութիւնը.

«Ադէ՛, տուր ինձ գիտել, ո՞վ են լերինքն այնոքիկ գորս դուն ընդ ո'ւնջ տանէիր»:

գ.«Ունջ»-ի սկիզբը երբ «հ» չկայ՝ ապա բառը կը վերաբերի որեւէ շինութեան, նիւթի, (վերի օրինակին մէջ՝ սարի), զոր գետնին հաւասար ընելը կամ գետնին տակ անցընելը կը նշանակէ «հիմնայատակ կործանել», նաեւ «հողով ծածկել»:

դ.«Հ»-ով «հունջ»-ը կը նշանակէ հոգի ունեցող շնչաւոր մը թաղել:

Այնպէս որ, «հունջ»-ը հայերէնով կը բացատրուի՝ եւ կարիք չկայ գայն վերածելու «հունջ»-ի, ինչպէս վարուել է լուսահոգի ակադեմիկոս Հերունին:

ե.«Ստուն»-ի վերաբերեալ յաւելեալ ըսենք, որ «ս»-ն ոչ միայն «մէկ սերմ» է՝ այլեւ «սահման» է:

Այս առումով, «ստուն»-ը ունեցած պիտի ըլլայ եւս մէկ իմաստ՝ տօհմային տան կամ town-ի մէկ բջիջի սահմանը, զայն երիզող պատը, պարիսպը, պատնէշը, ցանկապատը եւայլն, ինչպէս «սանձ»-ը անձի սահմանադիրն է, լայն առումով:

¹ Էութեան երկու բեւեռներու (1.գլուխ եւ 2. պոչուկ կամ սեռական օրգան) փոխարիններ են երկու ծայրամասերը:
² Աճառեան, «Արմատական Բառարան»:
³ Կենդանիներու գլուխը տափակ է՝ ու ճակատը կարճ:
⁴ Վ. Ս. Նալբանդեան, «Մարդեգութիւնը Գրիգոր Նարեկացու Մատեան ողբերգութեան պոեմում», «Պատմա-Բանասիրա-կան հանդես», համար 1, 1989թ.:
⁵ Ագաթանգեղոս, նոյն, էջ 194:
⁶ Ագաթանգեղոս, նոյն, էջ 194:
⁷ Ագաթանգեղոս, նոյն, էջ 197:
⁸ Խորենացի, նոյն, էջ 107:
⁹ Խորենացի, նոյն, էջ 202:
¹⁰ Աստուածաշունչ մատեան, Ծննդոց 1-1, 24:
¹¹ «Ագաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց», Թիֆլիս, 1914, Տպ. Ն. Աղանեանի, Պօլից. 7, էջ 155:
¹² Եզնիկ Կողբացի, «Եղծ Աղանդոց», էջ 8:
¹³ «Եհովայ» - «ե»-ն երկիր-մարմինն է ու երկրայինը, «հով»-ը «սէր» կը նշանակէ, իսկ «հովայ»-ն «սիրող անձ»:
¹⁴ Մեր կարծիքով «զանձ» բառն ունի երկու բաղադրիչ արմատ՝ «զան+անձն», որոնց միաւորումով երկու «ան»-երէն մէկը գեղջուել է:
¹⁵ Որմէ ալ «հոնգուր-հոնգուր լալը»՝ իգական սեռի հանգուցեալին վրայ լալը, երբ լացողները նոյնպէս իգական սեռին կը պատ-կանին առիասարակ:
¹⁶ «Իլիական», Հոմերոս, ԵՀՀ, Եր. 1987, էջ 69:

Վարդան Շահապարոնյանը Փարիզի խաղաղության վեհաժողովում

պատմաբան, վերլուծաբան
Ռուբեն Նահատակյան

Ջավախքի պատմական զարգացումն ունի յուրօրինակ ընթացք և անսպասելի վայրիվերումներ: Գուգարք նահանգի կամ բղեշխության այս գավառը մի կողմից անքակտելիորեն կապված է Հայոց պետության հետ, իսկ մյուս կողմից սադրանքների և խարդավանքների թիրախ է դարձել թշնամիների ձեռքին: Չնայած այս բարդ և խրթին հանգամանքներին, Ջավախքն ապրել է բնականոն և հային բնորոշ լիարյուն կյանքով՝ մեզ պարզելով տաղանդավոր գործիչներ ու դեմքեր:

Այս առումով առանձնահատուկ և նշանակալից դեր է խաղացել Վարդան Գասպարի Շահապարոնյանը (1872-1941): Վերջինս գրող էր, խմբագիր, հասարակական-քաղաքական գործիչ և գործարար, որի երկերը տպագրվել են և ներկայացվել բազմաթիվ բեմերում: Նա Ջավախքի մշակութային, հասարակական և տնտեսական կյանքի կենտրոնական դեմքերից մեկն էր, որի հեղինակության և ազդեցիկության հետ հաշվի են մատել:

Վ. Շահապարոնյանը բազմազբաղ գործիչ էր և անսպառ եռանդի տեր՝ աչքի ընկնելով տարբեր ոլորտներում: Նվիրյալ գործիչը բնատուր գործարար էր, նախածննդը բնավորություն՝ մշտապես հետամուտ լինելով առաջընթացին և զարգացմանը: Իսկ նա իր բազմազեղ գործունեության մեջ առաջնորդվում էր սրտի և սիրո օրենքներով, այսինքն՝ սիրով էր իրականացնում բազում իր ծրագրերն ու մտահղացումները: Սա էր Շահապարոնյանի գործունեության հաջողության երաշխիքն ու գրավականը:

Բազմաշնորհ հայորդու ուշագրավ գործերից մեկն էլ իր հարազատ երկրամասի ազատագրության խնդիրն էր, որը հուզում էր շատերին: Եվ ահա երկար տառապանքներից և զրկանքներից հետո հայ ժողովրդի գավակները մտածում էին Փարիզի խաղաղության վեհաժողովին ներկայացնել մեր հիմնախնդիրները: Ջավախքի առումով այդ գործը հանձնարարվում է Վարդան Շահապարոնյանին: Բարեբախտաբար պահպանվել են այդ փոթորկահույզ ժամանակների վավերագրերը, որոնք արտացոլում են այդ ժամանակաշրջանի տագնապներն ու իղծերը: Նա 1919թ. ապրիլի 5-ին ընդարձակ և հանգամանալից զեկուցումով հանդես է գալիս այդ վեհաժողովի նիստերից մեկում:

Փարիզի խաղաղության վեհաժողովը տեղի է ունեցել 1919թ. հունվարի 18 -1920թ. հունվարի 21: Սա շատ կարևոր էր հայերի համար, քանի որ 1920թ. հունվարի 19-ին դաշնակից պետությունները՝ ԱՄՆ, Մեծ Բրիտանիան, Ֆրանսիան, Իտալիան և

Ճապոնիան, միջազգային իրավունքի առումով ճանաչեցին Հայաստանի անկախությունը¹: Այս երևույթը էական հանգամանք էր, քանի որ իրավական կարգավիճակ էր հաղորդում մեր երկրին: Բարենպաստ պայմանների առկայության դեպքում կարող էին լինել դրական զարգացումներ և ելքեր: Բայց հայկական պատվիրակությանը վեհաժողովի ղեկավարները չիրավիբեցին, քանի որ հույս ունեին, որ Ռուսաստանում կհաղթեն ազգային ուժերը և կվերականգնեն երկրի ամբողջականությունը: Ի վերջո, մեր պատվիրակությանը ընդունեցին և լսեցին:

Իսկ մինչև այդ անխոնջ գործիչն ընտրվում է Ախալքալաքի հայ հասարակության լիազոր ներկայացուցիչ և գործուղվում Փարիզ, որպեսզի դաշնակից պետություններին ներկայացնի իր երկրամասի մտահոգող խնդիրներն ու հարցերը: 1918թ. հունվարին Ախալքալաքի գավառական գյուղացիական միությունները, գաղտնի քվեարկությամբ, 36 կողմ և 5 դեմ ձայներով, գավառական գործադիր մարմինը 50 կողմ և 12 դեմ ձայներով, նաև Ախալքալաքի քաղաքային վարչությունը և տեղական բոլոր հասարակական մարմինները Շահապարոնյանին ընտրում են լիազոր ներկայացուցիչ գավառը հանելով Թիֆլիսի նահանգից և միացնելով Երևանի նահանգին²: Այս փաստը վկայում է նրա բարձր վարկանիշի և համարումի մասին: Տեղին ենք համարում հավաստել, որ Թիֆլիսի գավառը և Գուգարքն ընդհանրապես հայերով էին բնակեցված: Հետևաբար, հարկ չկար գավառը դուրս բերել Թիֆլիսի նահանգի կազմից: Ազգայնացվում են վարչական բոլոր մարմինները և այս մասին ծանուցում Անդրկովկասի Հանրապետության կենտրոնական իշխանության մարմիններին, նախարարությաններին, միություններին, կուսակցություններին և վարչական կառույցներին: Այնուհետև, նրան ուղարկում են Ալեքսանդրապոլ տեղական իշխանության հետ բանակցելու համար³:

Սա Ախալքալաքի գավառի հայության անվերապահ տեսակետն էր: Իսկ այն կազմում էր գավառի ամբողջ բնակչության 75%-ը և ժողովրդի կամարտահայտման իրավական դրսևորում էր: Շահապարոնյանն Ալեքսանդրապոլում հայտնում է Ջավախքի ժողովրդի կամքը՝ միանալ հայկական նահանգին: Պայմանավորվածություն է ձեռք բերվում կատարել բոլոր ձևականությունները և վարչական ու ֆինանսական կապեր հաստատել Ախալքալաքի հետ: Քաղաքապետ Ա. Խատիսյանի ղեկավարությամբ սկսվում են որոշ աշխատանքներ: Որոշվում է նախ հայկական տարածքը ենթարկել վարչական նոր բաժանման՝ Երևանի և Ալեքսանդրապոլի, իսկ Ախալքալաքի գավառը պետք է մտներ Ալեքսանդրապոլի նահանգի մեջ: Սակայն 1918թ. օսմանյան զորքերի ծրագրված հարձակումը վիժեցրեց այդ ծրագրերը⁴:

Այստեղ տեղին է նշել ռուսական կայսերական հակահայկական քաղաքականության դառն պտուղների մասին: Հայկական զորքերը հերոսական մարտեր էին մղում Արևմտյան Հայաստանի Երզնկա, Կարին և այլ բնակավայրերի մոտ, ինչպես նաև Սարդարապատում, Բաշ Ապարանում, Ղարաբլիխայում, Ախալցխայում, ապա Բաքվի մատույցներում պաշտպանելով ոչ միայն հայությանը, այլև մարդկությանը թուրքական ժանտախտից: Ախալքալաքի գավառում ևս տեղի էին ունենում կատաղի մարտեր Կարախում, Տամալայում, Ալաստանում և այլուր: Բայց ուժերն անհավասար էին, իսկ ռազմաքաղաքական վերնախավը գործում էր աններդաշնակ և անկազմակերպ: Տարերայնության և կաթվածահար հոգեբանության պատճառով բնակչությունն ստիպված էր գաղթել Ծալկա, Բակուրիան, Մանգլիս, ուր ենթարկվեց կոտորածի: Բանն այն է, որ մենշևիկյան մասունական կառավարությունը հատուկ ձևով մեկտանցրեց հայ գաղթականներին և նրանց մատնեց սովի ու հիվանդությունների: Չոհվեց 80 հազար բնակչից մոտ կեսը: Սա հստակ ցեղասպանություն էր, իսկ իրականացնողը վրացական

իշխանություններն էին:

Ռուսական իշխանությունների հեռանալուց հետո կառավարչական բոլոր գործառնություններն անցան տեղական ժողովրդի ընտրված մարմինների ձեռքը: Իսկ գործը և մարմինները հայկական էին: Բայց թուրքերի հետ քաշվելուց հետո գավառը ռազմակալեցին վրացիները՝ հայտարարելով այն Վրաստանի սեփականությունը⁵: Մեր կարծիքով՝ սա իրական քաղաքական գործողություն էր, որին ընդունակ չէին հայկական իշխանությունները: Իսկ սրանից տուժում էր ժողովուրդը: Ելնելով այս ամենից՝ Շահապարոնյանը խնդրում է Հայոց գերագույն խորհրդից, որ նա Փարիզի վեհաժողովում ի կատար ածի Ջավախքի հայության նվիրական ցանկությունը՝ երկրամասը միացնել Հայաստանին⁶:

Հայ ժողովրդի այս հատվածի նմանօրինակ պահանջը իրավաչափ է պատմական, աշխարհագրական և տնտեսական առումով: Այս գավառը պատմականորեն միշտ եղել է Հայաստանի կազմում, և դա հաստատվում է պատմական իրավունքով: Փաստերը շատ-շատ են: V դարի մեր պատմիչներն այդ մասին ունեն բազմաթիվ վկայություններ: Այստեղով էր անցնում Հայաստան-Պարսկաստան-Վրաստան առևտրական տարանցիկ ճանապարհը: Մինչև այժմ էլ պահպանվել են կամուրջների, իջևանատների և այլ շինությունների ավերակները, որոնք ցույց են տալիս այդ ուղու բանուկ և կենսունակ լինելը: Վրացական եկեղեցին Հայ առաքելական եկեղեցուց անջատողը VI դարի վրաց կաթողիկոս Կիրիոն I –ը Ջավախքի հայ էր⁷: Վրացիների պարծանք Շոթա Ռուստավելին, ըստ Ն.Մառի և նրա աշակերտ Սարգիս Կակ աբաձեի գիտական հետազոտությունների, հայ էր և ծնվել էր Ռուստավել գյուղում: Հռչակավոր Սարգիս Թնոզվելին, այսինքն՝ Թմբկաբերդցին, նույնպես հայ էր: Հայ էին նաև Վրաստանի հզորությունը կերտած Ջաքարե և Իվանե ամիրսպասալարները, որոնք Ջաքարյան փառափառ տոհմից էին⁸:

Դեռ ավելին, Բագրատունիները(վրացական տարբերակով Բագրատիոններ) հայագրի արքաներ էին և Վրաց պետության հիմնադիրները: Այնպես որ, այստեղ վրացական ոչինչ չկա, այլ միայն պատմական յուրացման մեղսագործ վարքագիծ և ոչ ավելին: Մենք գործ ունենք մակաբույծ և քաղաքակրթություն չունեցող մի հանրության հետ, որն իրեն վրացի է հորջորջում: Իսկ «վրացի» նշանակում է հայկական Վիրք նահանգի բնակիչ, որը շատ բան է ասում: Մենք նկատի ունենք պատմական ճշմարտությունը:

XVI դարում Ջավախքն անցնում է օսմանցիների տիրապետության ներքո: 1828թ. այն գավառն էն ռուսները, որոնք պարզապես հակված էին ձուլվել հայերին և դրանով վերացնել ազգային մեր ձգտումները: Այդ ժամանակ ռուս-օսմանյան և ռուս-պարսկական պատերազմների հետևանքով Ջավախքի բնակավայրերը գրեթե ամայացած էին: Կային միայն մի քանի հայկական, թուրքական և վրացական 2-3 հազար բնակչությամբ գյուղեր: Այնպես որ, Ջավախքի բնակչությունը դարեր շարունակ մեծ մասը հայեր էին, որոնք տեղաբնիկ են: Սա աներկբայելի և անվիճարկելի իրողություն է⁹: Այսպիսին էին Վ.Շահապարոնյանի դիտարկումներն ու նկատառումները:

Աշխարհագրական առումով Ախալքալաքի գավառը կազմում է Հայկական լեռնաշխարհի հյուսիսային ծայրը և սահմանակցում է Ախալցխայի ու Բորժոմի բարձրաբերձ լեռնաշղթային: Դրանով էլ այն բաժանվում է Վրաստանից¹⁰: Այս կողմից գավառը 6 ամիս կտրվում է դրսի աշխարհից: Ջավախքը հարևանում է Ծալկայի, Շորապայի (Ալեքսանդրապոլի) և Արդահանի հայկական գավառներին, որոնց հետ նման են կլիմայական և աշխարհագրական պայմաններով: Ունեն նաև հարմար հաղորդակցության ուղիներ: Դա Ջավախքի միասնական սարահարթն է, որը Հայկական լեռնաշխարհի մի մասն է¹¹:

Այս բոլոր դիտարկումներում ամենակարևորը բնիկության հանգամանքն է, որը իրավական հիմնադրույթ է: Բնիկ հայերն

այստեղ քրտինք են թափել և այս հողի տերն են: Այժմ հայերի տոկոսը գավառում 75% է, որը էական գործոն է: Ուստի և Ջավախքը պետական, ազգագրական և մշակութային տեսակետից պատկանում է Հայաստանին: Հետաքրքրական է, որ 1817թ. գավառի բնակչությունը 105 հազար էր, որից 78 հազարը՝ հայ, 10 հազարը՝ ռուս, 7 հազարը՝ վրացի, 7 հազարը՝ թուրք, 2 հազարը՝ քուրդ և հազարը՝ այլ ազգություններ: Այսպիսով, հայերը մոտավորապես 75% էին, ռուսները՝ 9%, վրացիները՝ 6,5%, թուրքերը՝ 6,5%, իսկ մնացած ազգությունները՝ 3%: Հետևաբար, հայերը երեք անգամ ավելի էին, քան մյուս ազգությունները միասին վերցրած¹²:

Գավառը զուտ հայկական նկարագիր ունի ոչ միայն վիճակագրական, այլև մշակութային առումով: Այլազգիները չունեն որևէ մշակութային հիմնարկություն, բացի պետական տարրական դպրոցներից: Սա հայկական ամենաուժեղ գավառներից մեկն է, որի բնակիչները հայախոս են, կրթական բարձր արտոնակարգով(ցենզով): Ախալքալաք քաղաքում 95% հայեր են ապրում: Գավառը ամբողջապես պատված է հայկական ուսումնարանների ցանցով, քաղաքում գործում են նաև հայկական գիմնազիա, եկեղեցական-ծխական Սեբրոպյան և Սանդիսոյան վարժարաններ, հրատարակվում է «Ջավախք» լրագիրը, որը պատերազմի պատճառով այժմ լույս չի տեսնում: Ախալքալաքում կա փառափառ թատրոն, ուր պարբերաբար ներկայացումներ են բեմադրվում: Այստեղ գործում են նաև հարուստ գրադարան-ընթերցարան, բարեգործական ընկերություն իր 16 ձյուղերով և այլն: Եվ հանկարծ այս ամենն անտեսվում է և գավառն անհետք ձուլվում տրվում է այլ, օտար պետության, որը իրավունքի, արդարության և խղճի դեմ է: Տեղի ժողովուրդը փափագում է Ջավախքը տեսնել միայն Հայաստանի կազմում¹³:

Փաստորեն Ջավախքի հայությունը մտադիր և տրամադրված էր միանալ իր հայրենիքին՝ Հայաստանին, որի համար էլ գործուղել էր իր լիազոր ներկայացուցչին: Վ.Շահապարոնյանը 1919թ. ապրիլի 10-13-ին Փարիզում Համազգային հայկական ժողովի անդամների համար դասախոսություն է կարդում Անդրկովկասում տիրող իրավիճակի մասին(1918թ. նոյեմբեր-1919թ.փետրվար): Նա մանրամասն վերլուծում է բոլոր առումներով ստեղծված կացությունը, որպեսզի հայ պատվիրակները կարողանան եվրոպական պետությունների ղեկավարներին ներկայացնեն մեր խնդիրների համալիրը և հետամտեն մեր պահանջներն ու շահերը¹⁴: Շահապարոնյանը հրամցնում է նախապատերազմական, պատերազմական դեպքերը, Վրաստանի պաշտոնական վերաբերմունքը, գաղթականությունը, ԱՄՆ-ի օգնությունը, անգլիացիների ներխուժումը Անդրկովկաս, հայ-հունական հարաբերությունները, Թուրքիայի վերաբերմունքը հայերի նկատմամբ, Ֆրանսիայի քաղաքականությունը, քաղաքաշինական խնդիրները, էլեկտրակայանների և գործարանների հիմնումը, ազնվացեղ անասունների բուծումը, օտար դրամազուլիսների ներդրումը և բազում այլ խնդիրներ: Իր խոսքի վերջում նա հատուկ շեշտում է. «Այա ուրեմն շտապենք, ժամանակը ոսկի է»¹⁵:

Այս վավերագրերը դեռևս հանրությանը շատ հայտնի չեն, այլ նոր են մտցվում շրջանառության մեջ: Այսպիսով, մենք գործ ունենք հրեշավոր ապօրինությունների և կամայականությունների հետ, երբ Հայաստանը բաժան-բաժան էր արվում և տրվում հարևաններին: Ջավախքը ոսկե մատուցարանով մատուցվեց Վրաստանին, որը ոչ մի օրինական հիմք չունեց:

Միով բանիվ, Վարդան Շահապարոնյանը իրեն հատուկ ազնվությամբ, բանիմացությամբ և հեռատեսությամբ ներկայացրեց իր հայրենակիցների խնդիրներն ու շահերը՝ մեծապես նպաստելով Ջավախքի ազատագրման արդար գործին: Բայց գործեց դավադրության քուր և ստոր տրամաբանությունը, ինչպես նաև հայ քաղաքական թիմի անձարակ ու անձեռնհաս նկարագիրը: Այս պատճառներով էլ առայժմ ոչինչ չստացվեց: Սակայն հարցն այժմ էլ չի հանված ազգային քաղաքական օրակարգից և անպայման կստանա արդարամիտ իր լուծումը:

ՏԱՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԵՋ՝ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱՏԻՊ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆ ՍԸ

ՄԵՐ Գ. ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ

ՍՓԻՌՔԱԿԵՂՐՈՆ ԿԸ ՆՇԱՆԱԿԷ՝ ԱՐԵՄՏԱԿԱՅԱՍՏԱՆԱԿԵՂՐՈՆ

Մեր երեք տարբեր սփիւռքներէն (պատմական առումով նախաեղեռնեան, **յետ-եղեռնեան** եւ **յետ-անկախութեան**), այս գրութեան մէջ, մենք պիտի խօսինք **յետ-եղեռնեան** մեծագոյն սփիւռքին մասին: Այս նախնական ճշդումը անհրաժեշտ է, որովհետեւ՝ իրարմէ պատմականօրէն տարբեր սփիւռքները եւս, իւրաքանչիւրը բաղկացած է իրարմէ տարբեր այլ սփիւռքներէ: Աշխարհագրական, մշակութային ու վարչակարգային առումներով:

Ուրեմն, **յետ-եղեռնեան** գլխաւոր ՍՓԻՌՔ-ը Տարագիր Արեւմտահայութեան պարտադրուած «հայրենիք»ն է: Հետեւաբար, անոր **պարտադրուած** է նաեւ պայքարիլ հարազատ հայրենիք վերադառնալու համար, եւ՝ մինչ այդ լուսաւոր օրը՝ **պայքարիլ** նաեւ պահպանելու իր ազգային ինքնութիւնը ճակատագրին պարտադրած «հայրենիք»ին մէջ: Եւ այս հայապահպանումին համար այլ՝ ան հարկադրուած է հետեւելու նաեւ ՍՓԻՌՔԱԿԵՂՐՈՆ արեւելումին: Այս անգամին այլ, որպէսզի կարողանայ կազմակերպել աշխարհացրի ու բազմահպատակ արեւմտահայերու բեկորները կեդրոնական կառուցի մը մէջ՝ **տիրութիւն** ընելու համար Տարագիր Արեւմտահայութեան Սփիւռքին վրայ, կասեցնելու կամ գէթ դանդաղեցնելու համար անոր համակողմանի **ՆԱՀԱՆՁ**-ը, լուծելով այս նահանջին խնդիրներն ու դժուարութիւնները՝ կարելի եղած չափով...: Այլ խօսքով՝ սիգիֆեան աշխատանք մը կը պահանջէ այս Սփիւռքը:

Իսկ այս ՍՓԻՌՔԱԿԵՂՐՈՆ արեւելումը **ազատ** կամ նախասիրական ու կամայական **ընտրանք մը չէ**, այլ՝ պարտադրական պատմական հրամայական անհրաժեշտութիւն մը՝ անխուսափելի եւ անշրջանցելի...:

Եւ այս պատմական հրամայական անհրաժեշտութեան գիտակցելու համար այլ՝ ան պարտի երեք **չմոռնալ** իր **Տարագրելի Իրաւակիճակը**, եւ **չգործել ու չապրիլ** իբրեւ **Տարաբնակ մը**, կամ **Ջրօսաշրջիկ մը**, որ իր Արեւելահայաստան այցելութիւնները կը նկատէ **զբօսաշրջութիւն**, դառնալով՝ **աշխարհաքաղաքացի** մը, որ մոռցած է իր Տարագրելու Արեւմտահայու ինքնութիւնը (այսինքն՝ Հայու ինքնութիւնը):

Այս **մոռացումը** կը յանգի համայն Տարագիր Արեւմտահայութեան համակողմանի նահանջին աստիճանաբար եւ անզգալաբար. ինչ որ համագոր է ինքնացեղասպանութեան՝ ամբողջացնելով 1915 թուի Հայասպանութիւնը...:

Իսկ Միջազգային Հանրային Իրաւունքը **նախապայման** կը նկատէ արեւմտահայ բեկորներու **պատմական յիշողութիւնը** իբր հայեր, այս բեկորներուն տալու համար **միասնական ժողովուրդի մը** իրաւակիճակը, որուն շնորհիւ միայն կրնան իրաւականօրէն

պահանջատէր ներկայանալ Հայ Հողային Դատին...:

Կր կրկնենք. **ՍՓԻՌՔԱԿԵՂՐՈՆ** արեւելումը **անհատական տեսակէտ** չէ, **անհատական ազատ ընտրանք** չէ. այլ՝ ճակատագրի բերումով, Տարագիր Արեւմտահայութեան **պարտադրուած հաւաքական վարքագիծ** է... որուն համար աշխատիլն ու պայքարիլը սակայն, Տարագիր Հայ Անհատին **ազատութիւնը** ոչ թէ միայն **չի՛ կաշկանդեր**, այլ **ընդհակառակը՝ կ'ազատագրէ** զինք հայրենագրկեալի յոռետեսութենէն, քանի որ իր այս աշխատանքին ու պայքարին շնորհիւ է միայն, որ **կ'ազատագրուի Արեւմտահայաստանը** եւ հետեւաբար **ինք**...: Որովհետեւ՝ հայրենագրկեալ անհատը **ազատ անծ մը չէ**, եւ անոր ազատագրութեան ուղին աշխատիլ ու պայքարիլն է Արեւմտահայաստանի ազատագրութեան համար, երբ ինք եւս պիտի դադրի հայրենագրկեալի իրաւակիճակէն, ու դառնայ ազատ մարդ:

Աս ճշմարտութեան լոյսին տակ, հարց չէ թէ՛ քանիներ **հաւանութիւն պիտի տան** այս ուղիին. այլ հարց է թէ՛ քանիներ **յանձնառու պիտի ըլլան** քալելու այս ուղիէն, որ անշուշտ շատ աւելի դժուարին յանձնառութիւն մըն է քան Յեղասպանութեան լոկ բարոյական, ապաքաղաքական ու անբովանդակ ճանաչումը ձեռքբերելու կամ **մուրալու** յանձնառութիւնը:

Ուրեմն. այս երկրորդ կարգի յանձնառուները փախուստ կու տան աւելի դժուարին յանձնառութենէն, եւ այս վերջինները չեն կրնար Յարութիւն Սվաճեանի դատապարտած **«սոֆոմորիա»**ներու սոփեստութիւնը ընել, ըսելով թէ՛ իրենք երբ լոկ բարոյական ճանաչումը կ'ուզեն, **լռելեայն ուզած կ'ըլլան նաեւ Հողային Դատին ճանաչումը**... յետ առաջին ճանաչումին: Ասիկա անհեթեթ սոփեստութիւն է, որովհետեւ՝ անոնք, որոնք լոկ **բարոյական** ճանաչումը կու տան, արդէն հրաժարած կ'ըլլան Հողային Դատը ճանչնալու յանձնառութենէն: Քանի որ այս վերջինը քաղաքական բովանդակալից ճանաչում մըն է, եւ քաղաքական մարդիկն ու դիւանագէտները՝ իրենց ճանաչումին մէն մի բառը կշռած կ'ըլլան միլիկրամներով, նանոներով, եւ չափած կ'ըլլան օլիկոներով:

Տարագիր Արեւմտահայութեան աշխարհացրի ու բազմահպատակ բեկորներուն գերխնդիրն է **Հայապահպանումը**, որուն՝ մեր հաստատ համոզումով, միակ շօշափելի նպատակը կրնայ ըլլալ Հայ Հողային Դատին հետապնդումը: Որովհետեւ՝ Սփիւռքը զրկուած է հայրենի հողին վրայ **համախումբ** ապրելու եւ օտար ազդեցութիւններէ զերծ մնալու բնական պայմաններէն: Ինչ որ անխուսափելի եւ այլընտրանք չունեցող հրամայական անհրաժեշտութիւն կը դարձնէ ՍՓԻՌՔԱԿԵՂՐՈՆ արեւելումն ու աշխատանքը, մանաւանդ այսօր՝ երբ Սփիւռքը բազմակողմանիօրէն նահանջած է (ահագոյն չափերով) եւ գրեթէ անդառնալի՞ կերպով...:

Այսօր՝ Սփիւռքի յառաջապահ ուժերու փոքրամասնութիւնը կը գտնուի ահագանգային վիճակի մէջ: Յաւելեալ այն պատճառով, որ Արեւելահայաստանի վարչակարգը այսօր չունի երէկի իր հզօրութիւնը, եւ չի կրնար փոխարինել **Հայկական** Սովետական, Սոցիալիստական Հանրապետութիւնը, եւ տակաւին կարողացած չէ իրականացնել հայրենադարձը՝ իրմէ հայրենաթողներուն...:

Եւ քանի որ **«Հայաստանակեղրոն»** բառակապակցութեան **գործնական** իմաստը **Արեւելահայաստանակեղրոն** կը նշանակէ, եւ ոչ թէ կ'ընդգրկէ **Միացեալ Հայաստանը**... ուրեմն, ՍՓԻՌՔԱԿԵՂՐՈՆ արեւելումը **Արեւմտահայաստանակեղրոն** է... որ չի կրճատեր **Միացեալ Հայաստանը** իր կազմին մէջ (ինչպէս է պարագան **«Հայաստանակեղրոն»** բառակապակցութեան, որ ոչ միայն խաբուսիկ է, այլեւ՝ պարտուողական, անձնատուական, ամօթալի եւ աններելի):

Տարագիր Արեւմտահայութեան կազմակերպութիւնները իրաւունքը չունին հակադրուելու կամ **մերժելու ՍՓԻՌՔԱԿԵՂՐՈՆ**

արեւելումը, որ Արեւմտահայաստանակեցողուն է: Որովհետեւ իրաւունքը չունի մոռացութեան տալու գրաւել բայց ազատագրելի Արեւմտահայաստանը, հրաժարելով «Հայ Հողային Դատէն, Արարատէն...»: ՀԱՅԿԱԿԱՆ Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետութիւնը Արեւելահայաստանի, մոռացութեան տուած չէր Արեւմտահայաստանը, եւ իր պետական բերքին կեդրոնական մեծագոյն մասին մէջ գետեղած էր Արարատը վեհանիստ...: Եւ հակառակ թուրքոյ բողոքներուն՝ Սոսկուայի մօտ, Սովետ Միութեան կեդրոնական իշխանութիւնը կտրուկ կերպով մերժած էր այդ թրքական բողոքները, եւ հաստատ մնացած էր Հոկտեմբերեան Յեղափոխութեան դիրքին վրայ, որ միակը եղած էր օտար պետութիւններուն մէջ, որ հրապարակած էր 11 Յունուար 1918 թուին իր Դեկրետը՝ Արեւմտահայաստանի անկախութեան մասին...: ինչ որ հետեւողական ու տրամաբանական շարունակութիւնն էր Յարական ալ Ռուսաստանի 1878 թուի կեցումը, որ թուրքոյ պարտադրած էր Սան-Սթեֆանոյի դաշնագրի 3օդ. 16-րդը:

Տարագիր Արեւմտահայութեան Սփիւռքի կազմակերպութիւններու անվայել է մոռացութեան տալ Արեւմտահայաստանի ժառանգ Սփիւռքը, եւ որդեգրել Սփիւռքը անտեսող եւ Միացեալ Հայաստանը Արեւելահայաստանի մէջ սեղմող ու փոքրացնող արեւելումը... անտէր եւ անտիրական թողլով հայրենագրկեալ Սփիւռքը, որ կը կարօտի ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ աջակցութեան, գորավիզի եւ գուրգուրանքի...

Պարոնայք «Հայաստանակեցողուն»ականներ, ձեր առաջնահերթ անելիքը Սփիւռքի մէջ, ուր ձեր բնական ու հայասիրական անելիքը կը գտնուի... կատարած էք լիովին, որ կը յաւակնիք ունեցած ըլլալ նաեւ, անելիք՝ Արեւելահայաստանի մէջ:

Սփիւռքի ներկայի համակողմանի նահանջը կը փաստէ հակառակը: Սփիւռքի ներկայ անկազմակերպ վիճակը կը նմանի Վահան Թէքէեանի նկարագրած «Փոշի Ազգ»ին: Եւ եթէ դուք պիտի չըլլաք այս նահաբեր փոշիացումը կասեցնողները, հապառվքեր պիտի ըլլան: Երկնային նախախնամութեան թողուցած էք ձեր իսկ պարտականութիւնը... կամ Արեւելահայաստանի իշխանութիւններուն:

Արեւելահայաստանի իշխանութիւններուն առաջնահերթ անելիքը հայրենաթող իր քաղաքացիներուն հայրենադարձութիւն քաջալերող ու խթանող պայմաններու ստեղծումն է Իսկ ձեր առաջնահերթ անելիքը Սփիւռքի նահանջին կասեցումն է:

Ձեր հետեւած արեւելումը «Հայաստանակեցողուն», իբր վախճանական կայարան կը հասնի Արեւմտահայաստանի եւ անոր մնացեալ սուրբ ու թանկագին ժառանգ. Սփիւռքի մոռացումն է, եւ գոհանալով Արեւելահայաստանով, գայլ իբր Միացեալ Հայաստան ընդունումը... ինչ որ բռնագրաւիչ թուրքոյ երագած ծրագիրն է՝ մեկնելով այն փրակմաթիկ տրամաբանութենէն թէ՛ հայոց զիջիմը Հայաստանի մէկ փոքր մասը, որպէսզի այդքանով գոհանան եւ մեզի թողուն Հայաստանի մեծագոյն մասը...:

Այս կէտին վրայ հարցում մը ինքզինք կը պարտաւորեցնէ: Արդեօք Արեւելահայաստանի իշխանութիւններուն կողմէ 1919 թուին, այս փոքր մասը Միացեալ Հայաստան հռչակելու որոշումի ետին թաքնուած չէ՞ր թուրքերու այս փրակմաթիկ ծրագիրը...: Քանի որ, արդէն տարի մը առաջ (1918-ին), Պաթումի ստրկական դաշնագիրը կը պարտադրէր հայոց Արեւելահայաստանը հռչակել անկախ Հայաստանի Հանրապետութիւն...:

Հայաստանի մէկ փոքր մասը «Հայաստան», ապա նաեւ «Միացեալ Հայաստան» հռչակող իշխանութիւնը՝ եթէ երէկ այս ստրկական դասալքութիւնն ու անձնատուութիւնը թուրքոյ առջեւ միայն կրնար բացատրել կամ պատճառաբանել, եւ ոչ թէ արդարացնել թէ՛ այս երկու քայլերը թուրքոյ պարտադրած չէին, այլ՝ ընդհակառակը, կը մեկնէին այս բնագանգական ու կամայական մտածելակերպէն, թէ՛ այսօր սկսելով Հայաստանի մէկ փոքր մասը Միացեալ Հայաստան նկատելով, հիմը կը դնենք անկախ Հայաստանին, եւ վաղը՝ կ'ազատագրենք մեծ մասն ալ... եւ այս փոքր մասը խարխիւր եղած կ'ըլլար ամբողջին՝ նախատիպը Միացեալ Հայաստանին: Բայց այսօր՝

դար մը վերջ ալ, իրականացած չէ այդ ցնորամիտ կամայաշտութիւնը: Ընդհակառակ. կը շարունակուի Արեւմտահայաստանի եւ Սփիւռքի անտեսումը: Հայ Հողային Դատի պահանջատիրութեան փոխարէն կը շարունակուի լուրջ Յեղասպանութեան սոսկ բարոյական ճանաչումի պահանջատիրութիւնը...:

Բնագանգական ու Շոփենհաուերի կամայաշտական մտածելակերպը՝ հակագիտական, վերացական, ենթակայական ու ոչ-առարկայական մտածելակերպ մըն է, որ կը դաւանի թէ կամենալը՝ միշտ ու միշտ կարենալ է, անկախաբար մեզմէ դուրս գտնուող առարկայական ժխտական պայմաններէն... ինչ որ էապէս անհեթեթ մտածելակերպ մըն է:

Շտուեալք, «Միացեալ Հայաստան»ը հռչակող իշխանութեան երէկի հաւանական, այլ ոչ արդարացուցիչ այսպիսի բացատրութիւնը այսօր չի կրնար տալ, ծածկելու համար իր վրան բաց դասալքութիւնը եւ անձնատուութիւնը թուրքոյ փրակմաթիկ ծրագիրն զիմաց... քանի որ փաստուած է, որ այդ բացատրութիւնը՝ ինքնախաբէական, շինծու պատմագրութիւն մըն է (պատմաշինարարութիւն)....:

Վերլիշեցումի կարգով ըսենք, թէ՛ թուրքերը (յաջող դիւանագետներ) իրենց այս փրակմաթիկ գործադրեցին 1920 թուին, Սեւրի Դաշնագրի կապակցութեամբ, գոր սկիզբը կործեցին մերժել ստորագրել հրամցուած նախագիծը եւ փոփոխուած տարբերակ մը առաջարկեցին, գոր Դաշնակիցներէն լիազօրուած Ֆրանսայի վարչապետը (Alexandre Millerand) կտրականօրէն մերժեց եւ ազդարարեց թուրքի պարտաւոր է նոյնութեամբ եւ առանց ոչ մէկ այլեայլի ստորագրելու նախագիծը, այլապէս... խորհրդակէտ: Այս խորհրդակէտը՝ Օսմանեան Պետութեան յատենի վարչապետը (Մէհմէտ Ատիլ Ֆատի Պէ) բացատրեց Սուլթանին (Մէհմէտ Ռահիտետտին 2.) եւ ըսաւ. «Սեւր շահերը կը թելադրեն, որ այսօր՝ զիջիմը մեր կարգ մը տարածքները... որպէսզի չկորսնցնենք բոլորը... վաղը»: Եւ Սուլթանը համոզուելով՝ ոչ միայն 10 Օգոստոս 1920-ին ստորագրեց Սեւրը, այլեւ՝ 25 Օգոստոսին վաւերացուց գայն:

Թուրքիա հարկաւ 1920-ին ստիպուած էր այսպիսի փրակմաթիկ զիջումին զիմելու... բայց Հայաստանի իշխանութիւնը, բնաւ ստիպուած չէր խոնարհելու տկարացած թուրքոյ ազդարարութեան առջեւ... երբ 1918-ի Մայիսին արդէն, Ռուսաստանի մէջ յաղթանակած էր Արեւմտահայաստանի անկախութիւնը հրամանագրող Յեղափոխութիւնը, որ վճռական կռիւ ալ շղթայագերծած էր Փանթուրքիզմի ծրագիրն զէմ Կեդրոնական Ասիոյ մէջ ջախջախելով Էնվեր Փաշայի ղեկավարած «Պատմաշիական» ուժերը... ապա նաեւ՝ երբ Մայիսի 26-ին, Աղեքսանդրապոլի Ճակատամարտին մէջ, Վեհիպ Փաշա կը նահանջէր հայոց յաղթանակին հետեւանքով...: Եւ ուրեմն, այս պայմաններուն տակ, Հայաստանի իշխանութիւնը՝ առաւել ապահովութեան համար, կրնար յարիլ Ռուսական Յեղափոխութեան կողմին, եթէ՛ պուտ մը կամ պճեղ մը յեղափոխական ոգի ունեցած ըլլար...: Բայց այդ իշխանութիւնը՝ ընդհակառակը, յարեցաւ թուրքոյ պարտադրած փուճ «անկախութեան» կողմին: 1921 թուի Փետրուարին, արկածախնդրօրէն յարեցաւ հակա-յեղափոխութեան կողմին... Հայաստանի եւ Հայութեան համար մեծապէս աղիտալի հետեւանքներով...:

Շտուեալք, երանելի պիտի ըլլար, որ 1908-1918 երկարող տասնամեակին, աշխարհի եւ մասնաւորաբար հայ ժողովուրդին համար ճակատագրական բախտորոշ տարիներուն, «խաբուիլ սիրող» (ռամկավար ղեկավար Ստեփան Տեփոյեանի բառերով) մեր ժողովուրդին քաղաքագիտական ու հասարակագիտական մշակոյթի յետամնացութեան հետեւանքով, նոյն այդ իշխանութեան վիճակուած չըլլար թէ՛ Արեւելահայաստանի եւ թէ Արեւմտահայաստանի քաղաքական ղեկավարութեան բարոյ ու դժուարին պաշտօնը...: Իր մեծամասնութեամբ խաբուիլ սիրող ժողովուրդ մը տակաւին լիովին հասած չըլլար ժողովուրդի մակարդակին, այլ կը մնայ ամբողջ մը... որ կը հետեւի ամբողջապէս ղեկավարներու, փոխանակ հետեւելու յեղափոխական ու ժողովրդահայրենասէր ղեկավարներու եւ դիւրա կը

խանդավառուի զգացականօրէն, փոխանակ զգաստանալու բանականօրէն՝ յեղափոխական ղեկավարներու վարքագիծէն...: Որովհետեւ ամբոխին շունչը կարճ կ'ըլլայ եւ կրնայ միայն ըմբոստանալ ու շուտով հանդարտիլ, չի կրնար հետեւիլ երկար շունչ պահանջող յեղափոխութեան, որ կը պահանջէ նաեւ՝ **հաւաքական**, ոչ-անհատական, կազմակերպուած ու կարգապահ աշխատանք ու պայքար, որուն ատակ չէ ըմբոստ անհատը:

Լեւոն Տէր Պետրոսեանի շարժումը ամբոխավարական էր (այսինքն՝ **օխոկրատիա**), եւ անոր հետեւորդները՝ Երեւանի հրապարակներու վրայ ամբոխներ էին, որոնք կրնային միայն քարուքանդ ընել Արեւելահայաստանի Սոցիալիստական Բ. Հանրապետութիւնը, եւ չէին կրնար պահպանել Սովետ Հայաստանի նուաճումները գէթ, ալ ուր մնաց որ կարենային նոր նուաճում մը արձանագրել...: Կար ծաղրանկար մը, որ կը խտացնէր օխոկրատներու ողջ կատարածը.

Քաղաքացի մը ծառ մը կը ջարդէր: Ոստիկանի մը հարցումին, թէ «ի՞նչ ես անում ակաբեր ջան», օխոկրատը կը պատասխանէր. «Վա՛տ բան եմ անում: Ջարդում եմ կոմունիստների տնկած ծառը...»:

Ի՞նչով բացատրել հայութեան մեծամասնական զանգուածին **չհետեւիլը**՝ օրինակ **Արմենական** Կուսակցութեան, կամ Հայ Կոմկուսին, որոնք **ճշմարտապէս** ժողովրդահայրենասիրական ու յեղափոխական կուսակցութիւններ էին, եւ **ոչ թէ կարծեցեալ**... եւ հետեւեցան **ամբոխավար** կուսակցութեան, որ **ճշմարտապէս յեղափոխական** չէր:

Այս բազմաշերտ հարցումին սպառիչ պատասխանն ալ բազմաշերտ է: Երետերէն մէկուն պատասխանն է՝ գերմանա-հպատակ հրեայ հակասիոնական մարքսական հոգեվերլուծաբան Էրիք Ֆրոմմը (Eric Fromm), իր մէկ հոգեվերլուծական գիրքին մէջ, որուն խօսուն խորագիրն է "Fear of Freedom" (Ազատութեան Վախը): Ֆրոմմ, Սիկմընտ Ֆրէյտտի դպրոցին կը հետեւէր սկիզբը, յետոյ հեռացաւ՝ շեշտակի թեքում մը կատարելով դէպի **մշակոյթ** եւ **հասարակագիտութիւն** եւ մասնագիտացաւ մարդկային զանգուածներու հոգեվերլուծումին մէջ, չգրհանալով Ֆրէյտտի դպրոցին սահմանափակուած ըլլալէն՝ լոկ սեռային մարզին մէջ:

Ուրեմն. զանգուածներու հոգեվերլուծաբանը եզրակացուցած է, թէ՛ Հիթլերի ժողովրդականութիւնը արդիւնքն էր՝ մասնաւորաբար, այն գերմանացիներու համակրանքին, որոնք հոգեկան կերտուածքը **ստրկական** էր եւ ոչ **յեղափոխական**, եւ տիրապետուելու մէջ միայն ապահով կը զգային ու կը վախճային ազատութենէն... Ինչ որ գիրքին խորագիրն է: Ֆրոմմ նաեւ կը ճշդէ, թէ Հիթլերի հետեւորդներուն մեծ մասը կը պատկանէին **մանր-քաղքեանի** դասակարգին, եւ ոչ թէ **բանուոր** դասակարգին:

Այսքանը **բա՛ւ է** կը կարծենք եւ ւաւելի՝ **ցաւ**...: Անցնինք: Վերջիվերջոյ՝ ՍՓԻՌՔԱԿԵՂՐՈՆ Արեւելումը **օտարակեղո՞ւն է**, թէ՞ **Հայակեղո՞ւն**...: Սփիւռքի բազմակողմանի ՆԱՀԱՆՏ-ին մարտահրաւիրները կը կարօտին ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ հետաքրքրութեան, մտահոգութեան, հոգածութեան, յանձնառութեան ու գուրգուրանքին: Որովհետեւ՝ ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ շահեր պիտի ապահովեն այդ մարտահրաւիրներուն դրական լուծումները: Քանի որ՝

Հայ Սփիւռքը **օրկանապէս** անբաժանելի մասն է Հայութեան, իբրեւ Արեւմտահայաստանէն **ապրող մասունք** մը:

Հայ Սփիւռքը Համահայութեան **ստուար մեծամասնութիւնն է**:

Հայ Սփիւռքը Համահայութեան ցարդ **չօտագործուած** հայկական **մարդուժի** հսկայական հարստութիւնն էր ունի (մասնագէտներու, մեծախաղաստներու, արուեստագէտներու, մտաւորականներու եւ հասարակական ու գինուորական ալ քատրերու), որոնք արտերկրի մէջ, իրենց անհատական արժանիքներով ու մեծ ջանքերով հասած են բարձր դիրքերու:

Հայ Սփիւռքի մեծամասնութիւնը կը կազմէ **միջազգային քաղաքական դատ** մը ունեցող Տարագիր Արեւմտահայութիւնը, որ Համահայութեան **քաղաքական մեծագոյն խաղաքարուն է՝ միջազգային հարթակին վրայ**, իր ՀՈՂԱՅԻՆ ԴՍՈՎ, որուն արդարացիութիւնն ու իրաւականութիւնը կը ձանձնան Միջազգային Հանրային Իրաւունքի բոլոր սկզբունքներն ու

միջազգային պայմանակցութիւնները, եթէ՛ մենք գիտնանք օգտուիլ անոնցմէ՝ տէր կանգնելով Հայ Հողային Դատին:

Իսկ այս **բոլորէն օգտուելու միակ ուղիղ արեւելումը ՍՓԻՌՔԱԿԵՂՐՈՆն է**, եւ՝ ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ Համագործակցութիւնը... եւ ոչ թէ մենքզմեզ **նօսրացնող «Հայաստանակեղոն»** արեւելումը...: Եւ ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ Համագործակցութիւնը կ'ենթադրէ **Արեւելահայաստանի ալ մասնակցութիւնը այս միակ արեւելումին**:

Անտեսումն ու ձեռնպահութիւնը՝ հանդէպ Հայ Սփիւռքի այս հարստութեան օգտագործումի աշխատանքին ու պայքարին (նոյնիսկ սփիւռքահայ կազմակերպութիւններուն կողմէ)՝ **անորակելի** եւ **աններելի** տարականոնութիւն մըն է... առնուազն՝ կրնանք ըսել, թէ **յիմարութիւն է**:

Կայ հեքիաթ մը այն մասին, թէ օտարական մը, գիւղի մը մէջ տեսեր է որ աղբիւր մը պարապի կը հոսի. աղբիւրի տիրոջ ըսեր է թրքերէնով. «**Պու սու պէօյէ աքար, սիզ տէ էշէկ կիպի՛ եալընըզ պաքա՞ր**» (Այս ջուրը այսպէս կը հոսի, եւ դուք իշու պէս միայն կը դիտէ՞ք):

Բնականոն ու լա՛ւ բան մըն է, որ **թուրքը ՈՒՌԻՇԻՆ** հարստութիւնը զաւթ է այդ ՀԱՐԱՍ հարստութեան վրայ **տիրութիւն ընէ**, մինչ հայը **տիրութիւն չընէ** իր ՀԱԼԱԼ հարստութեան վրայ:

Կրաւորական, վեհերոտ, ոչ-յեղափոխական հոգեկան կերտուածքով մարդիկ՝ **կը սպասեն առիթներ**, որովհետեւ **պատեհապաշտ** կ'ըլլան եւ ուրիշին ապաւինող անչափահաս մանուկի հոգեմտաւոր տարիքին մէջ կը յամենան...: Իսկ ներգործական, յանձնառու, չափահաս ու յեղափոխական հոգեկան կերտուածք ունեցողները՝ խիզախ, ճանկիրայ եւ նախածեռնող կ'ըլլան, եւ իրենք **անձամբ կը ստեղծեն առիթը**...:

Վստահաբար, այսօրուայ **ռիսք** չառնող վեհերոտ «Հայաստանակեղոն»ականներ, վաղը՝ քաջասիրտ ՍՓԻՌՔԱԿԵՂՐՈՆ-ականներ պիտի դառնան, երբ այսօրուայ **աւանդական ու պահպանողական** Սփիւռքին զուգահեռ հասակ առնող դեռեւս **փոքրամասնական** յառաջապահ Սփիւռքը յաջողի իր լրումին հասցնելը՝ Արեւմտեան Հայաստանի իրաւականօրէն շարունակուող պետութեան ծրագիրը, եւ առաջին հերթին՝ կարենայ **վիճակագրութիւնը** պատրաստել նախ՝ Հայ Սփիւռքի բարձր դիրքերու հասած **մարդուժի** Who's Who-ին, լրացնելով բժշկապետ Ռոպեր Դեպեճեանի աշխատանքը եւ այժմեականացնելով զայն, եւ ապա նաեւ՝ Արեւմտահայաստանի հողին վրայ դեռեւս ապրող ու գործող եւ իր արմատներուն վերադառնալ ցանկացող Համաձեռնակներու եւ հաւատափոխ սիւննի եւ ւաւելի քրտացած ու թրքացած հայերու վիճակագրութիւնը: Եւ երբ պարզուի Հայ Սփիւռքի եւ գրաւեալ Արեւմտահայաստանի մէջ ապրող ու գործող մարդուժին հարստութեան չափը, որովհետեւ՝ այսպիսով անոնք համար **ստեղծուած պիտի ըլլայ առիթը**, պայմանաւ որ հրաժարին իրենց անցեալի գաղափարներէն ու հետեւին ժամանակներու ընթացքին, ընդառաջելով յեղափոխական Չապլի Եսայեանի պատուէրին. «**Միայն ուրիշ մարդիկ չեն որ կը խափանեն մեր ուղին, այլեւ յաճախ եւ շատ ւաւելի՛ մօտ անցեալի գաղափարները**»:

Տակաւին, մենք յոյս ունինք նաեւ՝ որ անպայման «խենդեր» ալ, զարթնող «**խենդ**»եր՝ «Հայաստանակեղոն»ականներու շարքերուն մէջ, որոնք պիտի կարճեն ուշացումը եւ այսօր իսկ պիտի յարին ՍՓԻՌՔԱԿԵՂՐՈՆ Արեւելումին, **եթէ՛** լրջօրէն եւ անկերծօրէն դիմեն իրենց ներքին անբիծ դատաստանին եւ վերատեսութեան ենթարկեն իրենց անցեալի գաղափարները՝ յաջողութեան երաշխիքներ ուզելու կամ **սպասելու**...:

Այսպիսի յոյսերով, հաւատքով եւ սիրով՝ հանդէպ այդ «խենդ»երուն, կ'եզրափակենք մեր այս ահազանգ-գրութիւնը...:

Պիտի անպայման գտնուին այսպիսի զարթնող «խենդ»եր՝ գէթ մոլորած հայերու մէջ...:

Մընիմ քեզի՝ զարթի՛ր լաօ:

ՄԵՐԹ Գ. ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ

Պետականութեան Հիմերը (Բ.մաս) ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՐԴԻ ԱՆԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՆՈՒ ԺԻՎԵՐ

Վիգէն Կ. Թսունեան

Արեւմտեան Հայաստանի Հանրապետութեան Ազգային Ժողովի Պատգամաւոր

Հայ ժողովուրդը Հայաստանի հողին վրայ կորսնցուց իր պետականութիւնը Բագրատունեաց թագաւորութեան անկումին պատճառով 1045 թուականին: Ան բնաւ չկորսնցուց իր յոյսը վերադարձնելու իրմէ խլուածը, որովհետեւ ազատատենչութիւնը եւ արժանապատիւ կեանքը հայ ժողովուրդի ազգային մտածողութեան հիմերն են: Առանց անոնց կը մեռնի ան: Չկայ պետականութիւն, ուրեմն չկայ նաեւ ազատութիւն, գերիշխանութիւն եւ արժանապատուութիւն: Այս թիւով պիտի շարունակենք ներկայացնել դրուագներ հայ ժողովուրդի ազգային-ազատագրական պայքարէն եւ այն դիւանագիտական ճիգէն, որ տարուեցաւ 18-րդ դարու սկզբը հոյլ մը հայ ժողովուրդի անկախութեան հաւատացող հերոսներուն կողմ: Այդ գործը կը շարունակուի մինչեւ այսօր ազատագրելու համար Արեւմտեան Հայաստանը եւ Կիլիկիան:

Հայ ժողովուրդը միշտ ծնած է հերոսներ եւ մտաւորականներ, որոնք իրենց պայքարով օգտակար դարձած են մեր ժողովուրդին: Այդ մտաւորականներէն մէկն էր Իսրայէլ Օրիին, որ փայլուն էջեր գրեց հայ ժողովուրդի ազատագրական պայքարի պատմութեան մէջ:

1677 թուականին գումարուած էջմիածնի գաղտնի ժողովը առաջին լուրջ փորձն էր հայ ժողովուրդը փրկելու համար օսմանեան եւ պարսկական ծանր լուծերէն:

Այս ժողովի ընթացքին, Յակոբ Ջուղայեցի կաթողիկոսը ընտրեց պատուիրակներ մեկնելու համար Արեւմտեան Եւրոպա եւ սկսելու համար բանակցութիւններ այդ երկիրներու ղեկավարներուն հետ, հայ ժողովուրդը անկախութեան հասցնելու համար: Պատուիրակութեան մաս կազմեցին նաեւ Իսրայէլ Օրիին եւ հայրը՝ Մելիք Իսրայէլը: Անոնք կաթողիկոսի ընկերակցութեամբ անցան Պոլիս 1679 թուականին, այնտեղէն Արեւմտեան Եւրոպա անցնելու համար, սակայն ճամբան Յակոբ Ջուղայեցի կաթողիկոսը կը վախճանի: Այս ճամբորդութեան ծախսերէն ետք, պատուիրակ արքեպիսկոպոսներէն մէկը Իսրայէլ Օրիին վաճառականներու ընկերակցութեամբ կ'ուղարկէ Վենետիկ 1680 թուականին: Իսրայէլ Օրի կը հասնի Փարիզ 1683 թուականին եւ կը զբաղի ֆրանսական բանակի պարենաւորումի գործով: Այդ ժամանակաշրջանին, Լուի ԺԴ. թագաւորը մտած էր պատերազմի մէջ, որ յետոյ կոչուեցաւ Երեսուն տարուան

պատերազմ: Ան ունէր երկիրը ընդարձակելու փափաք եւ անոր համար մտաւ այս պատերազմին մէջ: Իսրայէլ Օրի մտաւ ֆրանսական բանակին մէջ որպէս հեծելազօրի ենթասայալ, ապա հասաւ հարիւրապետի աստիճանին: 1688-1695 թուականներուն կը մասնակցի անկլօ-ֆրանսական պատերազմին եւ գերի կ'իյնայ անգլիացիներուն ձեռքը: Գերութենէն փրկուելէ ետք կը հաստատուի Գերմանիոյ Տուսըլտորֆ քաղաքը: Գերմանիոյ մէջ կը սկսի Օրիի ճիգը իշխանները համոզելու, ազատագրելու համար Հայաստանը: Ան կապ հաստատեց Պֆալցի իշխան Եոհան Վիլհելմ Վոն Տէր Պֆալցիի հետ: Ան ազդեցիկ քաղաքական անձնաւորութիւն էր եւ Եւրոպայի կեդրոնը գտնուող Սրբազան Հռոմէական Կայսրութեան (Holy Roman Empire) զանձապահն էր: 1698 թուականին Իսրայէլ Օրի Եոհան իշխանը կը համոզէ Հայաստանի անկախութիւնը վերականգնելու գաղափարին, Օսմանեան պետութենէն ազատագրելու համար Հայաստանը եւ Վրաստանը: Իրապէս ալ Եոհան իշխանը նամակներ կը յղէ Քարթլիի կամ Վրաստանի թագաւոր Կէրիկ ԺԲ-ին, հայ մելիքներուն, Ամենայն հայոց եւ Աղուանից կաթողիկոսներուն: Այդ նամակներուն միջոցով ան տեղեկութիւն կը խնդրէ տարածաշրջանի տնտեսական, քաղաքական եւ ռազմական կացութեան մասին:

Այնուհետեւ Օրին կ'անցնի Վիեննա, ուր Աւստրիոյ Լէոպոլտ Գ.կայսրէն նմանօրինակ նամակներ կը փափաքի ստանալ, սակայն կը մերժուի, որովհետեւ Աւստրիան խաղաղութեան բանակցութիւններ սկսած էր վարել Օսմանեան պետութեան հետ: Վերջին փորձ մը կատարելով, կը մեկնի Ֆլորանս քաղաքը, որ Թոսքանայի դքսութեան մայրաքաղաքն էր եւ Քոզմաս Գ. դուքսէն կը ստանայ օգնութեան համաձայնութիւն: Կը վերադառնայ Հայաստան 1699 թուականին:

Իսրայէլ Օրիին քսան տարիներ ետք վերադարձաւ Հայաստան: Շատ բան փոխուած էր Վրաստանի եւ Հայաստանի մէջ: Վրաստանի թագաւորը Պարսկաստանի դէմ ապստամբութիւնը դադարեցուցած էր եւ գացած էր Սպահան, Պարսկաստանի արքունիք, բանակցութեան համար: Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Նահապետ Ա.Եղեճազցին եւ Գանձասարի կաթողիկոս Սիմէոնը անտարբեր էին Օրիի կոչին:

Մելիքները արձագանգեցին Մելիք Սաֆրազի հրաւերին եւ Ապրիլ 1699-ին Սիւնիքի 11 մելիքներ գաղտնի ժողով մը գումարեցին Անգեղակոթի մէջ: Ընդառաջելով Օրիի առաջարկին, այս ժողովին առնուեցան առաջին քայլերը նամակներ պատրաստելու եւրոպական շարք մը իշխանութիւններու ուղղուած: Նամակներ յղուեցան Գերմանիոյ Պֆալց անհանգի իշխան Եոհան Վիլհելմին, Հռոմի Պապին, Աւստրիոյ կայսրին, Թոսքանայի դուքսին եւ Ռուսիոյ ցար Մեծն Պետրոսին: Այդ նամակներուն մէջ կար խնդրանք օգնելու հայ ժողովուրդին իր անկախութեան համար պայքարին մէջ: Անգեղակոթի ժողովին, Իսրայէլ Օրիին տուին մաքուր, կնքուած թուղթեր իր առաքելութեան ընթացքին, պէտք եղած առիթով օգտագործելու համար: Օրիին պիտի ընկերակցէր Սիւնեաց աշխարհի մելիքներու ներկայացուցիչ Սինաս վարդապետ Տիգրանեանը: 1699 թուականի Սեպտեմբերին, Իսրայէլ Օրիին եւ Սինաս վարդապետը հասան Գերմանիոյ Տուսըլտորֆ քաղաքը, որ Եոհան Վիլհելմ իշխանի պետութեան մայրաքաղաքն էր: Հոն սկսան պատրաստել այն ծրագիրը, որ պիտի ներկայացուէր իշխանին եւ Եւրոպայի միւս թագաւորներուն:

Ծրագրուած եռեակ դաշինքը, որ պիտի օգնէր հայերուն եւ վրացիներուն իրենց անկախութեան հասնելու, պիտի բաղկանար Պֆալցի Եոհան Վիլհելմ իշխանէն, Աւստրիոյ Լէոպոլտ կայսրէն եւ Ռուսիոյ Մեծն Պետրոս ցարէն: Դժբախտաբար Աւստրիոյ կայսրը պատճառաբանեց Սպանիոյ ժառանգութեան պատերազմը, որ տեւեց 1701-էն 1714, եւ որ բաժնեց եւրոպական երկիրները

Երկու մեծ խմբավորումներու, հեռանալու համար այս դաշինքէն: Մեծն Բրիտանիա, Հոլանտա եւ Ֆրանսա երեք կողմերն էին, որոնք կը փորձէին Սպանիոյ մէջ իշխող Հափսպուրկ թագաւորական ընտանիքի անժառանգ մեռած թագաւորին յաջորդը հաստատել: Իրականութեան մէջ ուժերու բաժանումի նոր պայքար մըն էր, իր արեւիչ հետեւանքներով Եւրոպայի ժողովուրդներուն համար:

Աստրիայի կայսրի հրաժարումէն ետք միանալու Եռեակ դաշինքին, Իսրայէլ Օրի յոյսը կտրեց Արեւմուտքէն: Ան հայեացքը ուղղեց դէպի հիւսիս՝ հզօրացող ռուսական պետութեան: 1701 թուականին մեկնեցաւ Մոսկուա: Օրին, որպէս հմուտ դիւանագէտ, շատ լաւ հասկցաւ, որ Հայաստանին պիտի օգնէր հայերուն օգնելու մէջ շահ ունեցող պետութիւն մը: Ան Արեւմուտքի ղեկավարներուն մէջ չգտաւ այդ ուղղութիւնը: Մարդիկ որեւէ շահ չէին տեսներ հայերուն օգնելու մէջ: Ռուսական պետական գործիչներու հետ բանակցելու ընթացքին ան գտաւ այդ ուղղութիւնը: Օրին նկատեց, որ Ռուսիան, Մերձաւոր Արեւելքի մէջ քաղաքական եւ տնտեսական լուրջ նպատակներ հետապնդող պետութիւն էր եւ Հայաստանին օժանդակելու պատճառներ եւ տրամադրութիւն ունէր: Այս պատճառով, Իսրայէլ Օրի ռուսերուն համար պատրաստեց Հայաստանի ազատագրութեան նոր ծրագիր մը, որու մէջ հիմնական դերը կը վստահուէր ռուսերուն: Ըստ ծրագիրին, ռուսեր 25 հազարոց բանակ մը պիտի ուղարկէին դէպի հարաւ, որ Տարիալի կիրճէն եւ Կասպից Ծովու ափերէն անցնելով պիտի մտնէր Հայաստան: Այստեղ այդ բանակին պիտի միանային հայ եւ վրացի ապսամբներ ու օգտուելով Պարկաստանի թուլութենէն, պիտի ազատագրէին Արեւելեան Հայաստանը: Ապստամբութիւնը պետականութեան վերականգնումի հիմնական գործօնն էր, ըստ Իսրայէլ Օրիի ծրագիրին: Ռուսերը պիտի օժանդակէին այդ գործի յաջողութեան:

Ինչպէս ներկայիս, այն ատեն ալ կաթողիկոսը, ազնուականութիւնը եւ մտաւորականներ հասած էին այն եզրակացութեան, թէ ժողովուրդին համար չկայ փրկութիւն բացի հաստատելէ իր պետականութիւնը: Պէտք է համոզուինք որ պետականութեան հաստատումն է մեր յոյսը: Արեւմտեան Հայաստանի գոյութեան գաղափարին պէտք է համոզուինք: Այդ համոզումն է, որ պիտի դառնայ այն անմար կրակը որ պիտի բոցավառէ շարունակուող ազգային-ազատագրական պայքարի մարտիկներու ճամբան:

(Շարունակելի)

Աղբիւր՝ «Պատմութիւն Հայոց», Յարութիւն Աստուրեան

ՀԱՅՐԵՆԻՔ - ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ
Նախաձեռնող Մարմին

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ

2020, 3-րդրդ Տարի
Երկուշաբթի 01 Յունիս 2020 - Թիւ 19/01

Հրատարակչութիւն՝

Արեւմտեան Հայաստանի Ռազմավարական Հետազօտութեանց Կեդրոնի

Հետադարձ կապ
info@warmeniagov.com